

UNIVERSITAT DE BARCELONA

Departament de Biblioteconomia i Documentació

*

Programa de doctorat en Humanitats de l'Institut Universitari de Cultura
de la Universitat Pompeu Fabra, 2002-2004

**Lectura i biblioteques populars.
Model de col·lecció i lectura a les biblioteques populars
de la Mancomunitat de Catalunya: 1918 – 1922**

Tesi doctoral que presenta Jordi Llobet Domènech
per optar al títol de doctor en documentació
per la Universitat de Barcelona

Directora

Dra. Assumpció Estivill Rius

Barcelona, gener de 2008

5. MERCAT DEL LLIBRE I PRESCRIPCIONS LECTORES

Les normes institucionals i les directrius professionals, així com el perfil intel·lectual dels directors de la xarxa, estableixen la gramàtica d'un discurs bibliogràfic que té en el mercat editorial un horitzó limitat de possibilitats lectores. Els màxims responsables de la xarxa proposen una tria de llibres per a cada una de les localitats que ha rebut la concessió d'una biblioteca. La intervenció es materialitza en una proposta bibliogràfica que té en l'oferta real de llibres existents en el mercat un factor determinant del seu procés de constitució.

La producció editorial no és l'únic condicionant de tria bibliogràfica. La proposta de lectura s'elabora en uns anys en què el debat ideològic sobre les virtuts i els perills de certes tipologies de llibres és molt viu. El procés de democratització creixent del saber, amb l'extensió de l'ensenyament i la reducció dels índexs d'analfabetisme, ha permès l'accés a la cultura escrita a un nombre cada cop més gran d'individus. La porta del coneixement s'obre, i tots aquells que fins ara en tenien la clau prescriuen unes rutes determinades de lectura a partir de l'oferta cada cop més diversa del mercat editorial. Per aquest motiu, és necessari conèixer les rutes proposades per autoritats de relleu amb una clara influència social i ideològica a l'època, i amb capacitat per condicionar la intervenció institucional en el camp de la lectura.

5.1 CULTURA I MERCAT DEL LLIBRE

L'evolució del món del llibre en català al llarg de les dues primeres dècades del segle XX es pot associar amb dos colors: el taronja i el blanc. Dos colors que identifiquen clarament dues empreses editorials: L'Avenç i l'Editorial Catalana. Dues fites simbòliques d'un període de canvis radicals en el món del llibre, que supera una etapa de producció preindustrial per avançar cap al desenvolupament d'unes estructures productives modernes, tot i les greus dificultats que cal superar per construir un mercat potent del llibre en català.¹

¹ La síntesi més completa sobre la història de l'edició a Catalunya durant les primeres dècades del segle XX és la de Manuel Llanas, *L'edició a Catalunya: el segle XX (fins a 1939)* (Barcelona: Gremi d'Editors de Catalunya, 2005). Altres consultes imprescindibles són: els buidats bibliogràfics repartits per l'obra d'Alexandre Galí, *Història de les institucions...*, i especialment el capítol "Llibres i revistes", del Llibre XI; l'aportació de Nora Vela, "La edició en llengua catalana: siglos XIX y XX", en: Hipólito Escolar Sobrino (dir.), *Historia ilustrada del libro español*, vol. III, *La edición moderna: siglos XIX y XX* (Madrid: Fundación Germán Sánchez Ruipérez, 1996), p. 398-471, així com la contribució en el mateix volum d'Hipólito Escolar Sobrino, "El libro y la lectura en el siglo XX: producción barcelonesa". Tot itinerari de recerca ha de passar per la consulta dels catàlegs editorials de l'època, i especialment pel fons Bergnes de les Cases de la Biblioteca de Catalunya.

A la fi del període vuitcentista, Barcelona comparteix amb Madrid el domini gairebé absolut de la producció editorial en castellà, un sector amb unes estructures industrials consolidades, afavorides pels avenços tècnics i per l'expansió d'un mercat amb clares possibilitats de millora, gràcies, sobretot, a l'extensió de l'ensenyament, l'augment progressiu de l'alfabetització i les possibilitats de negoci que ofereix el mercat americà. La diversificació de l'oferta, formal i temàtica, cada vegada més atenta a les necessitats i la demanda d'un públic més ampli, és un dels factors que afavoreix també la consolidació d'un sector editorial que, a les dues primeres dècades del segle XX, veu com Barcelona es converteix, de mica en mica, en el gran centre editor de llibres en castellà gràcies a la consolidació de segells històrics i a la creació de noves marques: Montaner y Simón (1861), Espasa (1861), Salvat (1897), Ramón Sopena (1894), Gustavo Gili (1902), Seix y Barral (1911) o Araluce (1914).²

La figura de l'editor, o de l'empresa editorial, ha anat adquirint un protagonisme creixent i clarament diferenciat de la resta d'ocupacions que intervenen en la producció i la difusió dels llibres (l'impressor i el llibreter), fins a convertir-se en una peça clau en l'engranatge econòmic i tècnic del sector. Però, sobretot, l'editor adquireix un paper decisiu en la definició de les estratègies a seguir per donar resposta a les demandes d'una comunitat lectora cada cop més diversa i plural. Des d'una posició determinant en el procés intel·lectual de la producció de llibres, en una època de radicalització ideològica, l'editor intervé sobre la demanda, i ho fa a través d'un catàleg de lectures que l'identifica amb uns sectors socials i uns valors culturals determinats.³

Pel que fa al volum de la producció editorial en català durant les dues primeres dècades del segle XX, manca encara un estudi de referència d'on extreure dades fiables. Tot i comptar amb més informació, les xifres tampoc no són del tot concloents pel que fa a la producció de llibres en el conjunt de l'Estat, ja que varien força segons la font d'on s'extreuen les dades. Per obtenir una idea aproximada de la realitat del mercat del llibre en castellà, durant aquests anys, la referència més operativa ens la donen les dades elaborades des del sector editorial. Les quantitats són molt més reduïdes que les xifres obtingudes a partir d'altres fonts, com la Biblioteca Nacional o el Registro de la Propiedad Intelectual, però ben segur que s'ajusten millor a l'oferta real del mercat. Segons les dades contrastades en fonts diverses, entre 1911 i 1922 es publiquen un total de 19.791 títols, la qual cosa suposaria una mitjana anual de 1.650 títols, una ponderació

² Per a les línies mestres de l'evolució del sector editorial del llibre en castellà, se segueixen els treballs de Jesús A. Martínez Martín (dir.), *Historia de la edición en España (1836-1936)* (Madrid: Marcial Pons, 2001); l'obra citada d'Hipólito Escolar Sobrino (dir.), *Historia ilustrada del libro español*, vol. III, *La edición moderna: siglos XIX y XX*; i Víctor Infantes, François Lopez i Jean-François Botrel (dir.), *Historia de la edición y de la lectura en España: 1472-1914* (Madrid: Fundación Germán Sánchez Ruipérez, 2003), p. 521-860.

³ Un bon nombre de llibreries traslladen aquest compromís ideològic a l'àmbit comercial. Jean-François Botrel, *La diffusion du livre en Espagne (1868-1914). Les libraires* (Madrid: Casa de Velázquez, 1988), p. 192-197.

que porta de les 2.876 obres publicades l'any 1911, fins a les 1.096 de l'any 1922.⁴ Pel que fa a la producció editorial en català, la informació disponible és encara més migrada. Les xifres varien considerablement segons la font consultada, i manca un bon nombre d'índexs anuals sobre la producció de llibres en català. Tot i així, es podria considerar que durant les dues primeres dècades del segle XX es publica una mitjana anual que rondaria els 200 títols, una ponderació feta a partir de les dades que ens porten des dels 154 títols publicats l'any 1900, segons Alexandre Galí, fins a la xifra de 224 títols, editats l'any 1925 segons dades de *La revista del llibres*, publicada per l'Editorial Barcino.⁵ D'acord amb aquestes dades, es podria considerar que la producció editorial en català rondaria sobre un 12 % del total de la producció de l'Estat. Caldrà utilitzar aquest índex, més endavant, a l'hora d'avaluar la composició idiomàtica del fons de les biblioteques i veure el pes específic de cada llengua en la proposta bibliogràfica.

Durant les dues primeres dècades del segle XX, doncs, en el marc d'una dinàmica de creixement de la producció industrial i del mercat del llibre en castellà, es produeixen els primers intents de construcció d'un sector editorial en català, amb uns reptes i un èxit desiguals. La capacitat econòmica i tècnica de les estructures productives no suposen cap fre a la consolidació d'unes empreses editores modernes; la qüestió de fons rau en les dificultats de la construcció d'un mercat capaç de donar resposta a l'oferta editorial en català. Com molt bé observa Jordi Castellanos, a finals del segle XIX el públic continua consumint novel·la en castellà, amb una oferta de qualitat servida per les grans cases editorials de Barcelona, decidides a conquerir el mercat del llibre castellà.⁶ A començaments de segle es consolida l'escissió entre cultura pròpia i mercat literari; una fractura que només es podia combatre a través de canvis estructurals en profunditat capaços de modificar els hàbits de consum cultural.⁷

L'avenç de la producció de llibres en català es produeix, així, en el marc d'una cultura i d'un mercat del llibre en construcció, mancats d'unes institucions públiques o privades capaces de donar-hi suport. D'altra banda, les noves propostes de lectura, s'integren en un espai pautat per les estratègies editorials del sector del llibre en castellà, amb una capacitat de promoció i difusió molt superior. Un tercer element s'hauria d'afegir a

⁴ Les dades es basen en les taules publicades a Jesús A. Martínez Martín (dir), *Historia de la edición...*, p. 210; Víctor Infantes, François Lopez, Jean-François Botrel (dir.), *Historia de la edición...*, p. 620; i Juan Miguel Sánchez Vigil, *Calpe, paradigma editorial (1918-1925)* (Gijón: Trea, 2005), p. 36-37 i 52.

⁵ *La revista dels llibres*, núm. 13 (maig 1926), p. 72-73. Per a les dades sobre el llibre en català: Ana M. Güell i Modest Reixach, "La producció editorial a les àrees lingüístiques restringides: el cas català", *Perspectiva social*, núm. 12 (1978), p. 72-73; Ramon Pla i Arxé: "L'editorial de "L'Avenç"", *L'Avenç*, núm. 125 (abril 1989), p. 53; o Manuel Llanas, *L'edició a Catalunya...*, p. 66-67. Lluís Bertran i Pijoan publica a *La paraula cristiana*, des de 1927 fins a 1934, un resum estadístic anual dels llibres publicats en català. La xifra corresponent a l'any 1926 és de 229 títols. Una panoràmica sobre el llibre català es pot seguir també a l'estudi de Francesc Vallverdú, "L'edició catalana de 1923 a 1930", *Els marges*, núm. 9 (1977), p. 23-50.

⁶ Jordi Castellanos, "Mercat del llibre i cultura nacional (1882-1925)", *Els marges*, núm. 56 (octubre 1996), p. 5-38.

⁷ *Ibidem*, p. 12.

aquestes consideracions: l'aposta de la intel·lectualitat catalanista per un model d'alta cultura; una estratègia elitista que menystindrà les formes de la cultura popular i renunciarà a promoure, institucionalment, una subcultura de consum en català. Tal com afirma Joan Lluís Marfany, la cultura catalana, per definició, no podia ser vulgar, havia de ser cultura, no subcultura. Una de les conseqüències directes d'optar per aquest model elitista, serà la seva substitució per una "subcultura de consum que té com a vehicle pràcticament exclusiu el castellà".⁸ Un cop fet aquest balanç de la situació, és el moment d'identificar els projectes editorials que marquen els primers vint anys del segle. Unes empreses que, a més de defensar el negoci, assumeixen un compromís amb l'avenç de la cultura nacional i aposten sovint per propostes innovadores, que van definint unes línies específiques de producció del llibre en català.

5.2 DE L'AVENÇ A L'EDITORIAL CATALANA

Des de la perspectiva exposada, pren encara més relleu la transcendència d'un projecte editorial com el de L'Avenç, que impulsa un grup d'intel·lectuals propers al catalanisme progressista, convençuts de la necessitat de dur a terme una renovació fonamental de les idees que connecti el país amb la "modernitat".⁹ El moviment generat al voltant de L'Avenç aplega les figures cabdals del primer modernisme i té un paper decisiu en el procés d'afirmació nacional i de modernització de la cultura catalana a través d'iniciatives diverses, com ara l'edició de la revista *L'Avenç* o la campanya lingüística impulsada entre 1890 i 1892.

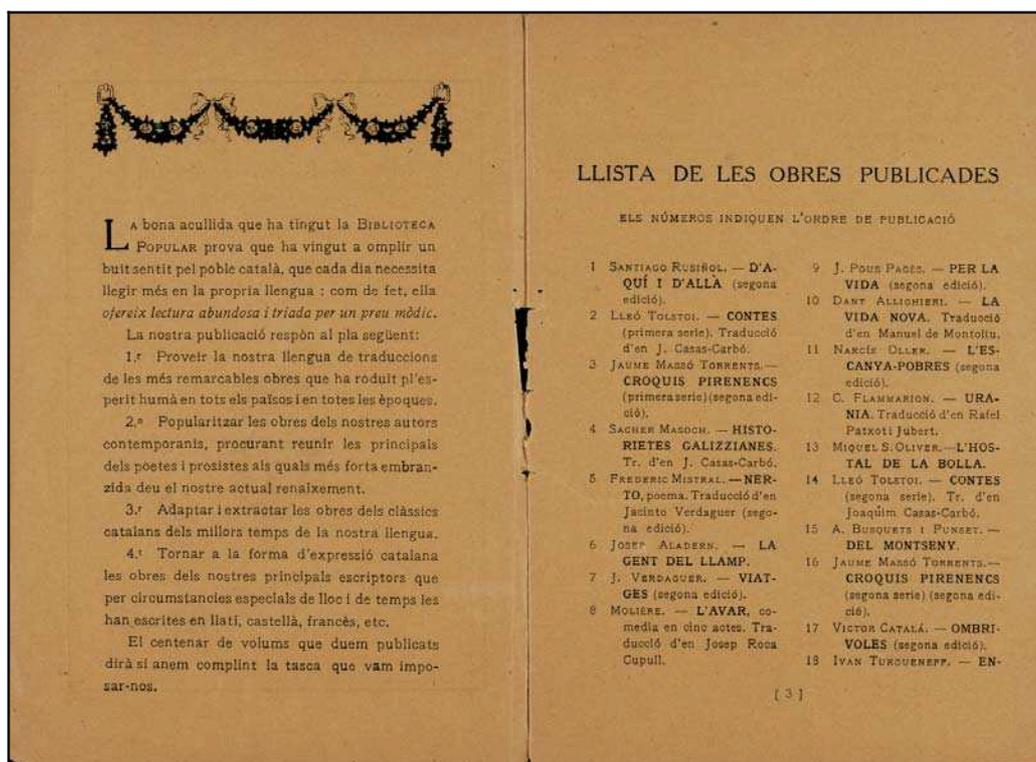
El projecte editorial és una de les empreses més reeixides del grup i marca l'evolució de les lletres i del llibre en català al llarg de més de dues dècades. L'any 1891, Jaume Massó i Torrents, un dels fundadors de la revista *L'Avenç*, s'associa amb Joaquim Casas-Carbó per crear un negoci en el sector del llibre en català, format per una editorial, una impremta i una llibreria, identificades amb el mateix segell: L'Avenç. Es tracta d'una empresa moderna en tots els sentits: per l'estructura del negoci, per la diversificació temàtica de l'oferta, per la renovació tipogràfica, per l'aposta per un nou model de llengua, per la creació d'una imatge i per la definició d'una línia editorial compromesa amb la modernització de la cultura catalana.

L'editorial publica, entre 1891 i 1915, més de cinc-cents títols, agrupats en diferents línies temàtiques, des de les edicions de la "Biblioteca dramàtica de L'Avenç", fins els petits volums de la "Biblioteca popular de L'Avenç", punta de llança d'una proposta

⁸ Joan Lluís Marfany, "Burguesia, modernització cultural, modernisme", en: Pere Gabriel (dir.), *Història de la cultura catalana*, vol. VI, *El modernisme* (Barcelona: Edicions 62, 1995), p. 31-32.

⁹ Ramon Pla i Arxé és l'especialista que ha estudiat més a fons el grup i l'editorial de L'Avenç, tema de la seva tesi doctoral. Un resum de la recerca es pot seguir a Ramon Pla i Arxé, "'L'Avenç' (1881-1915): la modernització de la Renaixença", *Els marges*, núm. 4 (maig 1975), p. 23-38; i "L'editorial de 'L'Avenç'", *L'Avenç*, núm. 125 (abril 1989), p. 34-53.

destinada a acolorir d'un to rogenç el panorama editorial català. L'obra de Santiago Rusiñol, *D'aquí i d'allà*, és la carta de presentació d'una llarga sèrie de títols d'escriptors identificats amb l'estètica modernista: Víctor Català, Jeroni Zanné, Prudenci Bertrana, etc. La "Biblioteca popular" incorpora, a més, al repertori bibliogràfic català, un bon nombre d'autors clàssics i contemporanis de la literatura estrangera: John Ruskin, Maksim Gor'kij, Lev Tolstoi i Henrik Joan Ibsen, entre d'altres. La col·lecció, amb un èxit considerable, treu al mercat 143 volums entre 1903 i 1915, amb un tiratge que oscil·la entre 2.000 i 3.000 exemplars.¹⁰

Fulletó promocional de la "Biblioteca popular de L'Avenç"

El repertori de *30 cançons populars catalanes*, aplegades per Adolf Carrera, un dels últims volums de la col·lecció, es tanca amb unes pàgines de promoció de la biblioteca en què s'exposa el pla que ha guiat la proposta:

- 1r. Proveir la nostra llengua de traduccions de les més remarcables obres que ha produït l'esperit humà en tots els països i en totes les èpoques.
- 2on. Popularitzar les obres dels nostres autors contemporanis, procurant reunir les principals dels poetes i prosistes als quals més forta embranzida deu el nostre actual renaixement.

¹⁰ L'Avenç publica, a més, un nombre important de revistes, entre les quals cal destacar *Catalònia* (1898), *La rondalla del dijous* (1909) o la *Revista de bibliografia catalana* (1900-1907), que continua la tasca iniciada per l'*Anuari bibliogràfic català*.

- 3r. Adaptar i extractar les obres dels clàssics catalans dels millors temps de la nostra llengua.
- 4t. Tornar a la forma d'expressió catalana les obres dels nostres principals escriptors que per circumstàncies especials de lloc i de temps les han escrites en llatí, castellà, francès, etc.

L'Avenç manté un ritme d'activitat creixent fins a l'any 1910 en què inicia un procés de davallada que es resol l'any 1915 amb la venda d'una part de l'empresa a la Impremta de la Casa de Caritat. El fons editorial i els drets dels llibres passen a la Llibreria Antiga i Moderna de Salvador Babra. Segons Ramon Pla i Arxé, L'Avenç havia entrat en decadència “exhaurides ja les arques i perdut el caràcter innovador de la seva orientació entre els nous aires del Noucentisme”.¹¹

Els aires noucentistes són, justament, els que empenyen nous projectes editorials a punt de fer-se realitat. La lleugera blancor de les publicacions de “La Revista” i, sobretot, de la “Biblioteca literària” de l'Editorial Catalana, prendran el relleu de les cobertes enceses de la “Biblioteca popular de L'Avenç”. Abans però, cal atendre l'evolució d'altres empreses que es van esmoreint pel camí: l'editorial Il·lustració Catalana (1903-1935), més arrelada al vuitcents que als nous temps, i la Societat Catalana d'Edicions (1910-1926), un projecte proper als valors ideològics i culturals de L'Avenç, i que com ell no triga a entrar en davallada.

La Il·lustració Catalana, sota la direcció de Francesc Matheu, emprèn una nova etapa a partir de l'any 1903. El seu catàleg, però, resta ancorat en les propostes literàries i les formes lingüístiques del segle XIX. D'una banda, perviuen en ell una majoria d'escriptors del vuitcents: Narcís Oller, Miquel Costa i Llobera o Emili Vilanova; i per l'altra manté un model de llengua contrari a la renovació ortogràfica del català elaborada per l'Institut d'Estudis Catalans i promoguda pel govern català. Tot i així, realitza una tasca important amb dos projectes, en certa mesura, complementaris: la publicació de les obres completes d'escriptors importants, com ara Jacint Verdaguer, Emili Vilanova o Miquel Costa i Llobera; i l'edició dels quaderns de la biblioteca “Lectura popular”, distribuïda setmanalment amb la *Il·lustració catalana*. Els quaderns acompanyen inicialment la revista i posteriorment es vendran enquadernats en volums, per la mateixa editorial.¹²

Antoni Rovira i Virgili és el promotor de la Societat Catalana d'Edicions, un projecte que dona el seu primer pas amb l'obra d'Alexandre Plana, *Les idees polítiques de Valentí Almirall*, tot un programa editorial.¹³ Entre 1910 i 1926, publica una

¹¹ Ramon Pla i Arxé, “L'Avenç (1881-1915)...”, p. 37.

¹² Els principals diaris i revistes de l'època, reforcen el mercat del llibre en català, oferint la possibilitat de subscriure's a algunes sèries distribuïdes amb les publicacions. Aquest és l'origen de la “Biblioteca del poble català” (1906-1910), de la “Biblioteca Joventut” (1900-1906) o de la sèrie *Lectura popular* (1913-1917). Una relació detallada d'aquestes biblioteques es dona a Ramon Pla i Arxé, “L'editorial...”, p. 34.

¹³ Albert Manent, “La Societat Catalana d'Edicions (1910-1926)”, en: Albert Manent, *Escriptors i editors del nou-cents* (Barcelona: Curial, 1984), p. 151-157.

cinquantena d'obres, majoritàriament d'escriptors catalans, entre els quals predominen autors de filiació modernista: Prudenci Bertrana, Josep Pous i Pagès o Alfons Maseras. Pel que fa a les traduccions, tot i tractar-se d'un nombre reduït és imprescindible citar les *Històries extraordinàries*, d'Edgar Allan Poe, en versió de Carles Riba. En l'àmbit del pensament, cal deixar constància de la publicació del tractat filosòfic de Ramon Turró, *Orígens del coneixement: la fam*. Altres obres destacades de l'editorial serien l'*Antologia de poetes catalans moderns*, d'Alexandre Plana, l'estudi sobre l'obra de Walt Whitman, de Cebrià de Montoliu, o la *Història dels moviments nacionalistes*, de Rovira Virgili. L'assaig ocupa un espai important del catàleg, especialment els llibres de temàtica nacionalista amb obres d'autors de tradició republicana com ara Pi i Margall, amb *La qüestió de Catalunya*, o el mateix Rovira i Virgili, de qui s'editen cinc títols sobre la matèria.

La preeminència d'autors de l'entorn modernista i republicà no exclou les aportacions d'intel·lectuals de les files noucentistes, com ara Nicolau d'Olwer o Josep M. López-Picó, tot i que aquests comencen a engruixir el catàleg de l'editorial, sobretot, a partir de 1915, data en què Antoni Rovira i Virgili traspasa el negoci al seu impressor, Ramon Tobella. El catàleg apunta els horitzons del projecte editorial: sense una cultura pròpia, la nacionalitat no existeix, i la manca d'una producció regular de llibres, tant d'obres literàries com d'altres rams, és justament un obstacle per a l'avenç de la cultura i de la llengua catalana, motiu pel qual,

La Societat Catalana ve a realitzar aquesta tasca altament i fonament patriòtica. Ve a crear una bibliografia catalana que contribueixi a la formació i al desplegament de la nostra cultura nacional, que enforteixi i honori Catalunya.¹⁴

El poc èxit comercial del fons de la Societat obliga a Rovira i Virgili a traspasar l'empresa al seu impressor, Ramon Tobella i Castelltort. El canvi de titularitat es fa efectiu a finals de 1915; a partir de 1921, la Societat es va esllanguint, fins que l'any 1926 desapareix com a negoci editorial. Definitivament, el color blanc de les publicacions de "La Revista" i de l'Editorial Catalana es converteixen en els tons dominants de l'edició en català.

La primavera de 1915, la penya del cafè Continental, un grup intel·lectual compromès majoritàriament amb l'ideari noucentista, impulsa la creació d'una nova capçalera literària i humanística: *La revista* (1915-1936).¹⁵ Josep M. López-Picó, director i ànima del projecte, i Joaquim Folguera, gestor de l'empresa, són els motors d'una publicació periòdica quinzenal, que, ben aviat, amplia la seva oferta amb un nou projecte: les

¹⁴ El catàleg desplega el programa de l'editorial sota el lema "Per la cultura catalana", en: *Societat Catalana d'Edicions* (Barcelona, la Societat, 1916). Els lligalls de les editorials consultades en el fons Bergnes de les Cases de la Biblioteca de Catalunya s'han agrupat a la bibliografia dins de l'apartat de fonts d'arxiu.

¹⁵ El grup estava format, bàsicament, per Josep M. López-Picó, Joaquim Folguera, J.V. Foix, Carles Riba, Clementina Arderiu, Josep Millàs-Raurell, Ramon Rucabado, Agustí Esclasans, Tomàs Garcés, Antoni Closas, Josep Obiols, Xavier Nogués, Josep Aragay, Rafael Benet, Joan Crexells i Martí Casanovas. Maria Carme Ribé, *"La Revista": 1915-1936: la seva estructura, el seu contingut* (Barcelona: Barcino, 1983).

publicacions de “La Revista”. El títol que encapçala la primera de les seves col·leccions és l’assaig de Ramon Rucabado, *Els editors i la llibertat de l’art*, una reflexió breu sobre la responsabilitat i el compromís moral de l’editor. A partir de l’any 1916, es van afegint al catàleg assagistes i escriptors de renom: Frederic Clascar, Josep Maria Tallada, Josep Aragay, Guerau de Liost, Carles Riba o el mateix Joaquim Folguera que, a més de publicar les seves poesies, destria les figures emergents de la lírica catalana en un breu assaig: *Les noves valors de la poesia catalana*. El catàleg mostra una certa preeminència dels títols de poesia, gènere que inspira una altra de les sèries de l’editorial: la “Col·lecció de lírics mundials”, amb títols de John Keats o Charles Baudelaire. A començaments dels anys vint, l’empresa impulsa també una col·lecció d’art: “Artistes catalans contemporanis”, amb títols dedicats a Josep Clarà o Enric Casanovas.

La qualitat tipogràfica de les edicions, així com el compromís amb la reforma lingüística impulsada des de l’Institut d’Estudis Catalans, no tempera l’esperit crític de Josep Pla, que valora el grup intel·lectual i *La revista* amb els termes següents:

[...] fou un paper empudegat de l’estil i de les maneres dorsianes i de la terminologia del noucentisme. Tots aquells joves provenien en bona part del *Glosari* de “Xenius” i del manierisme del Pentarca, potser ja en un estat d’inicial descomposició, lleugerament rescalfat, esbravat i fred.¹⁶

L’any 1916 és una data clau pel que fa a l’impuls d’altres iniciatives editorials. Antoni Muntañola, dibuixant conegut amb el nom d’“Amic”, fa una aposta innovadora en el sector del llibre infantil.¹⁷ L’Editorial Muntañola (1916-1931) és el primer projecte dedicat exclusivament a la publicació de llibres per a infants, amb una atenció especial al llibre de contes il·lustrats de gran format i als títols de caràcter instructiu. La lectura per a infants es converteix en un sector en expansió a començaments de segle, gràcies a l’increment d’un públic lector, interessat en els llibres d’entreteniment, i també en els llibres instructius de coneixements adaptats a les seves necessitats. La casa Muntañola dona un pas d’una gran transcendència i marca un camí modèlic amb la qualitat de la seva producció, tant pel que fa als aspectes formals, com pel contingut de les seves propostes, en les quals col·laboren els millors autors i il·lustradors del moment: Xavier Nogués, Josep Obiols, Carles Riba, Joan Junceda o Josep Carner entre d’altres. Tanmateix, el projecte no es consolida, especialment pel que fa a l’edició de llibres en català, una producció que desapareix del mercat al voltant de 1920, i que ja anuncia la fallida de l’empresa que no tardarà gaire a produir-se.¹⁸

¹⁶ Cita extreta de Maria Carme Ribé, “*La Revista...*”, p. 14-15.

¹⁷ Mònica Baró detalla els canvis més significatius de l’edició infantil en català que es produeixen a partir de 1917: “Es tractava d’edicions modernes, en formats grans, fins aleshores ben poc corrents, i molt ben presentades, que tenien com a objectiu normalitzar la lectura en llengua catalana, crear i renovar a fons el gènere i, alhora, situar l’edició infantil catalana a nivell de l’europea”. Mònica Baró Llambias, “Les edicions infantils i juvenils de l’Editorial Joventut (1923-1969)”. Tesi doctoral presentada al Departament de Biblioteconomia i Documentació, de la Universitat de Barcelona, juny de 2005, p. 45.

¹⁸ Júlia Samaranch i Viñas, “L’editorial Muntañola i les seves publicacions”. Tesina de final de carrera presentada a l’Escola de Biblioteconomia, 1978.

Si l'Editorial Muntanyola, ocupa gairebé en exclusiva l'espai del llibre infantil, el Foment de Pietat Catalana es posiciona com a segell de referència en el sector del llibre religiós en català. L'any 1913, mossèn Eudald Serra promou la creació d'una col·lecció de llibres piadosos en català, per posar remei a les dificultats de subsistència en el mercat del llibre popular religiós. El projecte, sorgit a redós de la revista *Lo missatger del Sagrat Cor de Jesús*, compta amb l'ajut de la comunitat religiosa per fer realitat una iniciativa que, renunciant als beneficis econòmics, no aspira a cap altre guany que posar a l'abast del lector popular obres piadoses en català. La "Biblioteca de Pietat Catalana", es publica inicialment a l'Editorial Ibérica, però, a partir de l'any 1916, els impulsors del projecte decideixen crear un segell editorial propi. El Foment, amb una estratègia recolzada més que en el mercat, en una xarxa de relacions personals i de complicitats institucionals, es converteix en pocs anys en la principal casa editora de llibres de religió en català. El catàleg del Foment de Pietat de l'any 1919, detalla la finalitat de l'obra en un reglament:

Aquesta Biblioteca s'és creada, com indica son nom, pera fomentar la pietat catalana en tots els seus aspectes, comptant no sols amb el llibre, sinó també amb la fulleta, estampa i tota altra mena de publicacions; essent sa principal finalitat la de conservar, augmentar i seleccionar els llibres catalans de pietat, i escampar-los arreu, abaratint-los i no lucrant amb cap de les obres que publiqui, àdhuc ni en profit de la mateixa Biblioteca "Foment de Pietat Catalana".¹⁹

El reglament detalla la proposta: venda dels llibres a preu de cost, confiança en la caritat il·lustrada dels protectors que li donen suport, i publicació només d'obres escrites en català. El Foment estableix un sistema de subscripció i de mecenatge individual i institucional que li dona una capacitat de projecció molt important; especialment a partir de l'any 1921, en què els bisbes catalans s'incorporen a l'associació.

El triomf definitiu del color blanc esdevé amb la publicació dels primers títols de l'Editorial Catalana, empresa fundada el juliol de 1917 sota l'impuls d'Enric Prat de la Riba i altres prohoms de la Lliga, amb Francesc Cambó al capdavant, i gràcies a una aportació important de capital base per al finançament de l'empresa.²⁰ Josep Carner es fa càrrec de la direcció de les diferents col·leccions fins a l'any 1921.

La presentació del projecte es fa a través d'una campanya agressiva i patriòtica de captació de subscriptors, amb l'edició d'un fulletó promocional i una extensa difusió a la premsa.²¹ La campanya sembla assolir el seu objectiu, si es dona per bona la xifra de cinc mil subscriptors que, segons l'editorial, l'any 1919 ja recolzen la iniciativa.²²

¹⁹ *Catàleg general de la Biblioteca Foment de Pietat Catalana: 1919* (Barcelona: el Foment, 1919). La tasca del Foment es descriu al treball de Josep Massot i Muntaner, *Aproximació a la història religiosa de la Catalunya contemporània* (Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1973), p. 22-34.

²⁰ Albert Manent, *Josep Carner i el noucentisme: vida, obra i llegenda* (Barcelona: Edicions 62, 1969), p. 183-186.

²¹ Jordi Castellanos comenta el projecte i les propostes literàries de l'Editorial Catalana, prenent com a guia, entre d'altres fonts, els articles de *La veu de Catalunya*. Jordi Castellanos, "Mercat del llibre...", p. 17-26.

²² Manuel Llanas, *L'edició a Catalunya...*, p. 293.

Segons el fulletó de l'editorial ha arribat l'hora de fer front a la necessitat del país d'"assolir la plenitud intel·lectual i presentar-se al món amb un bagatge de cultura no inferior al de cap altre nació europea", per la qual cosa, l'empresa es marca com a fi "el de catalanitzar Catalunya, Balears i València en ço que hi ha de més dignificant en un poble, que és la cultura". La proposta va una mica més enllà i assumeix un altre repte:

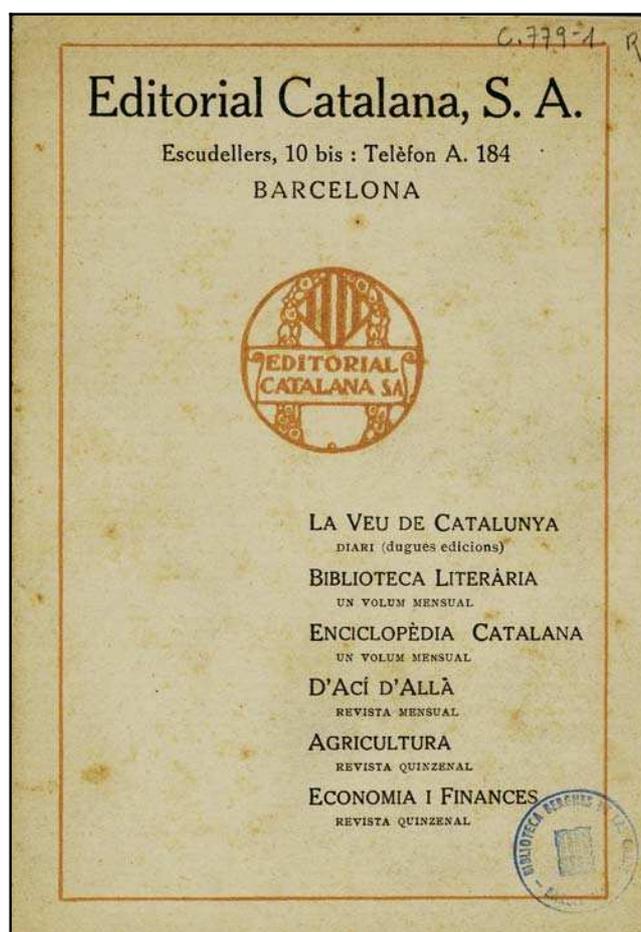
[...] és hora ja de donar impuls a la producció intel·lectual nostrada; i per això volem que, d'avui endavant, tots els autors catalans de vàlua tinguin editor en llengua pròpia, cosa que sistemàticament s'havia estimat fins ara com impossible pel marge migrat de negoci que, a parer de molts, ofería el mercat català.²³

La confiança en les possibilitats del mercat del llibre català, que s'albira a curt termini "gran i intens", orienta una estratègia comercial molt estudiada, que unifica la comercialització de les col·leccions de llibres amb la subscripció a *La veu de Catalunya* i tres noves revistes: *D'ací d'allà* (1918-1936), *Agricultura* (1917-1936) i *Economia i finances* (1917-1933?). Una oferta variada, a la qual es preveu afegir en un futur proper l'edició d'un gran diari català d'informació general.

A començaments de 1918, el projecte de l'Editorial Catalana pren forma amb l'aparició de la "Biblioteca literària", sèrie destinada a reunir les obres mestres de la literatura universal. Un any després, el 1919, la proposta s'amplia amb l'inici de la "Biblioteca catalana", sèrie reservada per a les obres cabdals dels autors del país. L'*Eneida* de Virgili encapçala la "Biblioteca literària", al costat d'obres de Shakespeare, de Gogol, de Poe, d'Homer i d'altres autors, antics i moderns, "llevat essencial per a tota educació literària", que arriben als lectors traduïts per Josep Carner, Carles Riba o Marià Manent. La "Biblioteca catalana", per la seva banda, acull les obres cabdals dels autors del país: Joaquim Ruyra, amb *Pinya de rosa*, fa costat a *Les bonhomies* i *La creació d'Eva*, de Josep Carner, o *La punyalada* de Marià Vayreda. A partir de 1923, ambdues col·leccions, que han assolit un èxit remarcable i uns tiratges alts per a l'època, es fusionen en una única "Biblioteca literària".²⁴

²³ L'Editorial Catalana fa una presentació molt acurada del projecte, de les sèries i publicacions i de les condicions de subscripció en un fulletó comercial: *Editorial Catalana, S.A.* (Barcelona: l'Editorial, 1917).

²⁴ El fulletó preveu, inicialment, una única col·lecció literària per a les obres cabdals de la literatura universal i catalana, un fet que es produeix a partir de 1923. Manuel Llanas, *L'edició...*, p. 296.

Fulletó promocional de l'Editorial Catalana

Paral·lelament a l'aposta literària, l'Editorial Catalana inicia una col·lecció enciclopèdica de coneixements bàsics, l'"Enciclopèdia catalana", que arribarà a tenir una trentena de títols. La sèrie de breus i menudes monografies reuneix estudis dels diversos camps del saber, majoritàriament traduccions, però també alguns d'ells escrits per autors catalans, com ara la *Filosofia crítica*, de Ramon Turró o la *Prehistòria catalana*, de Pere Bosch i Gimpera. El títol escollit per iniciar la col·lecció és l'obra d'Antoni Rovira i Virgili, *La crisi del règim: crònica documentada dels darrers esdeveniments de la política espanyola*. L'editorial presenta el projecte com una de les seves apostes de referència: "Aquesta Biblioteca és la que millor palesa l'eficàcia del gran ideal nacionalista, afanyós d'emmotllar totes les humanes coneixences dins la llengua catalana". L'any 1925, el fons de l'Editorial Catalana passa a ser propietat de la Llibreria Catalònia, que continuarà reeditant durant un cert temps alguns títols del catàleg.

Al costat de les iniciatives privades citades fins aquí, que són l'eix central del procés de modernització del sector editorial de llibres en català, cal afegir-hi dues propostes complementàries: d'una banda, l'oferta de publicacions institucionals, promoguda per l'Institut d'Estudis Catalans, el Consell de Pedagogia o l'Associació Protectora de l'Ensenyança Catalana; i de l'altra, les edicions populars, unes edicions a través de les quals la lectura en català s'estén a amplis sectors socials.

L'Institut d'Estudis Catalans, a través de la publicació de les conferències, investigacions i recerques dutes a terme pels seus membres, dona sortida a un nombre elevat d'obres especialitzades i de publicacions periòdiques d'alt nivell cultural. La llengua i la cultura catalana són els principals beneficiaris d'una tasca editora que té com a objectiu principal reforçar el procés de construcció nacional amb una base científica i cultural sòlida. L'Institut publica també algunes obres bàsiques d'interès general com ara les *Normes ortogràfiques*, de 1913. Dins del programa d'edicions institucionals, la tasca d'instrucció popular li correspon al Consell de Pedagogia, que rep l'encàrrec d'editar obres de cultura general adreçades a la lectura popular, de caràcter divulgatiu i d'interès general. La "Minerva. Col·lecció popular dels coneixements indispensables", dirigida per Eugeni d'Ors, és el model emblemàtic d'aquest tipus de col·leccions, al costat de la sèrie d'antologies per servir de lectura a les escoles de Catalunya, dirigida per Eladi Homs.²⁵ Des dels serveis tècnics del govern mancomunal es publiquen també diverses col·leccions de monografies especialitzades destinades a la formació professional.²⁶

La finalitat de la "Minerva" és oferir una petita enciclopèdia general de caràcter divulgatiu formada per breus monografies on es resumeixen els coneixements bàsics de les ciències, les lletres i les arts. Per tirar endavant l'empresa, Eugeni d'Ors, convoca els especialistes catalans més autoritzats de cada matèria: Pere Bosch i Gimpera, Josep Puig i Cadafalch, Lluís Nicolau d'Olwer, Eduard Fontseré, Rosa Sensat o el mateix Jordi Rubió i Balaguer. La sèrie s'inicia l'any 1915 amb l'*Oceanografia*, de Josep Maluquer i, tot i que amb certa irregularitat, publica 42 números fins a l'any 1923.²⁷ L'any 1918, el Consell promou una altra col·lecció d'antologies dedicades a autors bàsics de la literatura: "Minerva. Col·lecció popular de literatures modernes". Justament, la publicació dins d'aquesta sèrie de la novel·la utopista de William Morris, *News of nowhere*, es troba entre els arguments presentats per forçar la dimissió d'Eugeni d'Ors com a Director d'Instrucció Pública.²⁸

Al costat de les propostes impulsades des del govern, hi ha altres iniciatives institucionals d'origen privat que tenen un ressò manifest. La creació l'any 1917 de l'Editorial Pedagògica, com a secció de l'Associació Protectora de l'Ensenyança

²⁵ Xènius dedica més d'un fragment del *Glosari* a comentar l'interès de la col·lecció "Minerva". El més il·lustratiu apareix a la glosa "Genres literaris nous" (16-III-1917). Xènius valora que mentre a les províncies espanyoles s'imposa la novel·la curta, a Catalunya els autors competents en diferents especialitats escriuen "Minerves". La col·lecció es presenta com a "meravellós cos orgànic de difusió cultural" a l'article de Josep Morató i Grau, "La col·lecció Minerva", *Quaderns d'estudi*, any II, vol. II, núm. 2 (març 1917), p. 155-161.

²⁶ En l'àmbit tècnic cal destacar el nombre important de títols publicats per l'Escola Superior d'Agricultura o els Serveis de Ramaderia de la Mancomunitat.

²⁷ L'èxit inicial de la col·lecció és absolut. El primer volum dedicat a l'oceanografia ha de ser reeditat en pocs mesos. Josep Morató i Grau, "La col·lecció...", p. 156.

²⁸ El fet es tracta en el capítol dedicat a l'estructura administrativa del govern. Guillem Díaz-Plaia, *La defenestració...*, p. 155-156.

Catalana, és una de les propostes més reeixides de l'època.²⁹ L'APEC crea una Comissió Editorial, presidida per Pompeu Fabra, que s'encarregarà de la publicació de textos didàctics en català destinats a les escoles: la *Gramàtica catalana*, de Pompeu Fabra o l'*Aritmètica i geometria*, de Josep Galí en són una mostra. Aquestes obres s'envien també, com a donatius, a les biblioteques populars.³⁰ Cal recordar que l'any 1915, l'Associació crea l'Obra de les biblioteques populars, com a comissió especial per promoure i estendre la creació de biblioteques arreu del Principat.

El recorregut quedaria incomplet, si no es comentés el fenomen de les edicions populars, publicacions a un preu molt assequible i amb una oferta molt estudiada, capaç d'atraure a un gran nombre de lectors, però amb dos protagonistes essencials: els infants i les dones. *En Patufet*, *La novel·la nova* o *La escena catalana* són una mostra d'aquestes propostes centrades bàsicament en tres gèneres literaris: la narrativa infantil i juvenil, la novel·la curta i el teatre, que es poden comprar en quioscos o llibreries, o rebre per subscripció, i que es converteixen en un autèntic fenomen editorial, tant en català com, sobretot, en castellà, amb unes tirades molt superior a les xifres habituals del sector editorial.³¹

La galàxia "Patufet", formada per la revista i la biblioteca del mateix nom, es converteix en el microcosmos popular de les lletres catalanes, amb un èxit de vendes desconegut fins ara en el món del llibre català. L'editorial Baguñà veu com, de mica en mica, la seva proposta es consolida, tot i les males crítiques que rep pel to ensucrat i el repertori de tòpics suats que empren sense mesura les seves publicacions. El paper de Josep M. Folch i Torres com a director de la revista i un dels seus principals col·laboradors, a partir de l'any 1910, és decisiu per a l'èxit de l'empresa. La casa Baguñà, converteix *En Patufet* (1904-1938), el periòdic infantil creat per Aureli Capmany, en un èxit de vendes amb uns tiratges realment espectaculars. L'èxit de la revista anima l'editor Baguñà a crear una col·lecció de relats dels autors de la casa, amb Josep M. Folch i Torres al capdavant. *Les aventures d'en Massagran* (1910) es convertirà en un dels títols de referència del seu catàleg.

La novel·la curta i, especialment, les biblioteques d'històries sentimentals adreçades a un públic femení, es converteixen en un dels sectors del llibre més dinàmics a partir dels anys vint. Es consolida aleshores el camí iniciat, entre d'altres col·leccions, per *La novel·la nova*, sèrie publicada setmanalment per l'impressor Rossend Ràfols, que entre

²⁹ El programa de catalanització de l'escola defensat per l'APEC, des de la seva fundació l'any 1899, rep un impuls renovat sota la presidència de Manuel Folguera i Duran, a partir de l'any 1914. Lluís Duran, *Pàtria i escola: l'Associació Protectora de l'Ensenyança Catalana* (Catarroja: Afers, 1997), p. 46-59.

³⁰ Alexandre Galí valora les publicacions de l'APEC en el Llibre I, de la *Història de les Institucions...*, p. 235-246. Les dades sobre l'editorial es complementen en l'estudi de Lluís Duran, *Pàtria i escola...*, p. 46-48.

³¹ *Los contemporáneos* (1909-1926) i *La novela corta* (1916-1925) són dues de les sèries més representatives de l'èxit de les edicions populars en castellà, que intenten repetir, copiant estil i formes, diversos editors catalans, amb Rossend Ràfols al capdavant.

1917 i 1923, treu al carrer 264 números.³² La narració *Aucells de fang*, de Santiago Rusiñol és la primera història d'una llarga sèrie, que s'amplia amb narracions originals de Josep Pous i Pagès, Víctor Català, Ignasi Iglésias, Prudenci Bertrana, Narcís Oller, Pompeu Gener o Juli Vallmitjana. La majoria dels títols d'aquestes col·leccions de quiosc estan escrites per autors catalans, amb una preeminència de les figures més populars del segle XIX i noms importants del corrent modernista. Un grup destacat de joves creadors, com és el cas d'Alfons Maseras, Lluís Capdevila, Amichatis o M. Poal-Aregall, que combinen el teatre o el periodisme amb la creació, troben també en la literatura popular de consum una alternativa professional.³³

La escena catalana (1918-1931?), sèrie publicada per la casa especialitzada en textos teatrals de Salvador Bonavía, o la *La novel·la teatral catalana* (1918-1923), publicació quinzenal editada per Rossend Ràfols, constitueixen propostes de la mateixa tipologia, però dedicades específicament a la literatura dramàtica. De fet, el teatre és un dels gèneres literaris amb el volum de producció editorial més alt del mercat, si es té en compte l'oferta del conjunt de les empreses. Les editorials literàries, com ara L'Avenç, inclouen un nombre important de peces teatrals en el seu fons; aquesta oferta es veu incrementada significativament amb la producció de diverses cases especialitzades com la d'Avel·lí Artís, la de Bartomeu Baxarias, Salvador Bonavía, Lluís Millà o Antoni López, editor de l'obra dramàtica de Serafi Pitarra i de Santiago Rusiñol;³⁴ la xifra final, hauria d'incloure, a més, els títols editats pels propis autors, com Àngel Guimerà o Ignasi Iglésias. Tot plegat, doncs, dona un resultat digne de consideració que, com veurem més endavant, no es trasllada als prestatges de les biblioteques populars.

Els textos editats pels propis autors en establiments tipogràfics és una pràctica habitual del vuitcents que perviu encara durant aquest anys, talment com la tasca d'alguns impressors i llibreters de renom que continuen editant obres. Les impremtes de Fidel Giró o de Joaquim Horta serien dos exemples del camp de les arts gràfiques, com ho serien la Llibreria d'Àlvar Verdaguer o la Llibreria de Francesc Puig i Alfonso, del sector del comerç del llibre.³⁵ Per acabar la panoràmica sobre el llibre català, cal fer

³² Manuel Llanas, *L'edició a Catalunya...*, p. 154-158.

³³ Una descripció formal i una valoració interessant de les edicions populars es llegeix a Just Arévalo i Cortès, *La cultura de masses a la Barcelona del nou-cents* (Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2002), p. 11-37; i Just Arévalo i Cortès, "Notes sobre editors, col·leccions i obres populars i de consum que sí varen existir a la Barcelona del primer terç del segle", *Els marges*, núm. 67 (2000), p. 107-123. Les aportacions segueixen la línia encetada per Joaquim Molas i Enric Gallén, "La literatura popular i de consum", en: *Història de la literatura catalana. Part moderna* (Barcelona: Ariel, 1988), vol. XI, p. 301-353.

³⁴ Antoni López i Benturas pren el relleu al seu pare, Innocenci López i Bernagossi, al capdavant de la Llibreria Espanyola, i de la casa editora de Serafi Pitarra, Santiago Rusiñol, Gabriel Alomar i els populars setmanaris satírics *La campana de Gràcia* i *L'esquella de la torratxa*. El seu fill Antoni López Llausàs participarà en la fundació de la Llibreria Catalònia, l'any 1924.

³⁵ La importància d'aquestes impremtes i llibreries es posa de manifest en diversos textos: Anselm Domènech, *La Llibreria Verdaguer i el Renaixement català*, (Barcelona: Impremta Altés, 1933); *Centenari de la Llibreria Verdaguer: 1835-1935* (Barcelona: Llibreria Verdaguer, 1935); Francesc Puig i Alfonso, *La Llibreria Puig de la Plaça Nova, breu narració dels seus setanta set anys d'existència (1861-1938)* (Barcelona: A. Núñez, impressor, 1938).

esment dels llibres publicats en català per algunes editorials capdavanteres en el mercat castellà. Lluís Gili, per exemple, edita *Les monjoies*, de Josep Carner, o els *Somnis*, de Guerau de Liost; i el seu germà, Gustau Gili publica les obres completes de Joan Maragall o les *Obres catalanes d'en Milà y Fontanals*.

L'itinerari seguit fins aquí mostra el procés d'articulació d'unes empreses editorials, així com el compromís cultural d'uns projectes en una conjuntura certament difícil: manca d'estructures institucionals (escola, biblioteques, etc.), limitacions del mercat, inestabilitat política, crisi econòmica de la postguerra, etc. Les dificultats d'aquestes empreses s'accentuaran a partir de 1923, amb la persecució política de la llengua i la cultura catalanes endegada pel directori militar de Primo de Rivera, tot i que les causes reals de la seva davallada calgui buscar-les també en factors estructurals de la realitat social i cultural de l'època.

Si fem una anàlisi temàtica de la producció del llibre català d'aquests anys, s'evidencia la limitació dels camps del saber que abasta. Tret de les col·leccions "Enciclopèdia catalana", "Minerva" i alguna altra proposta institucional, l'oferta se centra majoritàriament en el sector de la creació literària (per a adults i per a infants), la religió i un bon nombre d'aportacions erudites en els camps de la llengua, la història i la crítica literària. *La revista dels llibres* fa un balanç i una valoració similar sobre la producció editorial en català entre els mesos de maig de 1925 i abril de 1926. Les dades constaten el domini aclaparador de la literatura (amb 236 títols), molt allunyada de la matèria següent, que correspon als llibres de religió (37 títols); a continuació venen la història, la música i les belles arts; l'últim lloc de la llista l'ocupen les ciències pures i aplicades. El balanç es tanca amb el comentari següent:

Ací tenim manifestes les característiques essencials del nostre món editorial. Mentre en català triomfen les publicacions que parlen més fàcilment a l'emoció, a les simpaties, o, en una paraula, a la tensió espiritual del gran públic, la lluita pel negoci i el guany fa arrelar a Barcelona un intens moviment editorial d'obres tècniques en espanyol. Així s'esdevé que la nostra ciutat és encara, amb tot i la creixent competència de les editorials de Madrid, el primer centre productor d'obres de medicina i tecnologia industrial de la Península. Val a dir que es tracta més que res de traduccions.³⁶

Fins aquí s'ha resseguit amb traç gruixut l'evolució del sector editorial del llibre en català durant el període objecte d'estudi. L'itinerari ens mostra una producció centrada bàsicament en el camp de les lletres, amb un pes determinant de les obres de ficció, i altres camps de les humanitats. És evident, doncs, que per constituir el fons d'una biblioteca, compendi de tots els sabers, caldrà recórrer al mercat del llibre en castellà o, com proposa el mateix Projecte, a l'oferta de llibres del mercat francès. L'oferta en castellà proveirà els camps de la ciència i de la tecnologia, de les ciències socials i de l'art, però, també, no s'ha d'oblidar, del camp de la ficció literària, especialment, de la novel·la. Oferir una visió panoràmica del mercat editorial castellà depassa les

³⁶ *La revista dels llibres*, any II, núm. 13 (maig 1926), p. 72-73.

possibilitats de la recerca. Tot i així, en el moment d'estudiar el fons de les biblioteques populars s'identificaran les col·leccions i els autors de referència dels principals segells editorials, tant de Catalunya com de la resta de l'Estat.³⁷

A l'inici del capítol, s'advertia que la tria bibliogràfica feta pels responsables del sistema bibliotecari estava condicionada per l'oferta real del mercat. La proposta de lectura s'ha de concretar a través d'una selecció de llibres, que serà tan significativa pels títols escollits com per les col·leccions destriades o excloses de l'espai bibliotecari. La incorporació en la tria bibliogràfica d'unes editorials, així com la decisió d'escollir uns autors o uns títols determinats del seu catàleg, orientarà sobre el perfil ideològic de la proposta de lectura de la xarxa de biblioteques populars.

5.3 PRESCRIPCIONS LECTORES: DELS LLIBRES BONS I DELS LLIBRES DOLENTS

L'inici de segle és molt ric pel que fa a l'elaboració de propostes bibliogràfiques adreçades a la comunitat lectora. L'accés a la cultura escrita de sectors cada cop més amplis de la població, avança de forma paral·lela a l'increment d'una producció editorial, amb propostes ideològiques i culturals cada cop més diverses. El debat sobre les bones i les males lectures, així com el reclam de fulls de ruta per poder orientar-se en aquest oceà de paper, animen la publicació de guies on es prescriuen itineraris diversos.³⁸

La majoria d'aquestes guies de lectura s'editen poc abans de la inauguració de les primeres biblioteques populars i un bon nombre d'elles estan publicades per editorials de renom de Barcelona. Es tracta de propostes bibliogràfiques dirigides al conjunt de la comunitat lectora o bé a un sector social concret i que tenen molt en compte l'oferta del mercat editorial. Pot ser molt orientatiu seguir de prop la composició d'aquests "cànons" de lectures, ja que de fet, en molts sentits, donen forma a la mateixa matèria que hauran de treballar els directors de la xarxa de biblioteques populars.

5.3.1 L'ordre catòlic de la lectura

Un bon exemple sobre aquesta pràctica és recull a l'advertència que encapçala el catàleg de *Obras de amena lectura* que la llibreria catòlica Subirana publica l'any 1922.

ADVERTENCIA. – Al confeccionar el presente catálogo se ha tenido un especial cuidado en excluir del mismo toda obra inconveniente desde el punto de vista de la

³⁷ A més de la producció en castellà de les cases importants de Barcelona, s'haurà de comptar, bàsicament, amb el fons de les grans cases editorials de Madrid: la casa editorial de Perlado, Páez y C^a (Sucesores de Hernando), Daniel Jorro, Saturnino Calleja o Calpe, entre d'altres.

³⁸ Prescriure. 1. v. tr. Ordenar. *Prescriure una medicina, un remei*, segons el *Diccionari de la llengua catalana*, de l'Institut d'Estudis Catalans (Barcelona: Edicions 62, 2007).

moralidad y de la ortodoxia. A todos los libros aquí enumerados cuadra el calificativo de *lecturas morales*. Recuérdese, no obstante que en todas las novelas, aún en las más sanas, ha sido permitida cierta libertad en la descripción de escenas y conflictos pasionales, que exige algunas cautelas y restricciones en su lectura. No todas las novelas buenas, son para todos; aunque estén escritas con un criterio moral, hay toda una serie de gradaciones que hay que tener en cuenta. Para que los lectores católicos puedan formarse un recto criterio acerca de este punto, les indicamos algunas obras que les servirán de orientación.³⁹

Després de l'advertència, el catàleg remet a unes guies d'orientació per a la tria de bons llibres. De les nou obres citades, hi ha cinc títols originals en francès, i quatre obres publicades en castellà: *Lecturas nocivas y lecturas útiles* (1910), de Amado de C. Burguera; *Elección de una biblioteca* (1908), de Joel de Lyris; *Novelistas buenos y malos* (1910) de Pablo Ladrón de Guevara i “*Ne quid nimis*”: *acerca de buenas y malas lecturas* (1912?), de Conrado Muiños.⁴⁰

Els títols són una mostra evident del dinamisme del sector del llibre i de l'interès de l'Església Catòlica espanyola per continuar exercint un paper decisiu en el control social i ideològic dels discursos. Les transformacions radicals que viu la societat del tombant de segle, i amb ella el món del llibre i la lectura, fan més necessari que mai destriar allò que és bo d'allò que és dolent de llegir i, d'aquesta manera, conduir la lectura dels fidels per rutes segures que no facin trontollar les creences i els valors morals de la societat.⁴¹

No es tracta de cap novetat, sinó que molts d'aquests discursos enllacen amb una llarga tradició que arrela en el segle XIX, i que té en les lleis canòniques i, més concretament, en l'*Index librorum prohibitorum* la guia a seguir. L'inventari d'autors i títols prohibits per l'Església Catòlica vetlla per la unitat del missatge cristià i les bones lectures dels fidels, prohibint els llibres irreligiosos o immorals, aquells que combaten els dogmes catòlics i els bons costums, o aquells que animen a creure en supersticions, fantasies espiritistes o obscenitats. La novetat rau, a partir d'ara, en què les reflexions generals sobre les bones i les males lectures s'il·lustren amb una relació, fins i tot quantificada, d'autors i de títols concrets. Les tries bibliogràfiques elaborades per veus autoritzades de l'Església es presenten com una eina d'orientació davant l'allau de llibres cada dia més inabastable i “perillosa”, especialment pel que fa al protagonisme creixent de les novel·les.⁴²

³⁹ *Catálogo de obras de amena lectura: 1922* (Barcelona: Librería Subirana, 1922), p. 1. Hi ha una edició anterior del catàleg *Obras de amena lectura: 1914* (Barcelona: Librería Subirana, 1914).

⁴⁰ Els títols francesos són: Louis Bethléem, *Romans a lire et romans a proscrire: essai de classification au point de vue moral des principaux romans et romanciers de notre époque, (1800-1920)* (Paris: Bureau de la Revue des lectures, 1920); Jean-Antoine Calvet, *Notes de littérature et de morale: les livres au jour le jour* (Paris: V. Retaux, 1908); *Les illustrés pour enfants: études et avis pratiques dédiés aux mères de famille et aux éducateurs* (cita no identificada); Alphonse de Parvillez, Claude Verley, *Quelques livres à conseiller aux jeunes gens qui ont terminé leurs études, catalogue raisonné* (Lille: Romans-Revue: 1912); Eugène Roupain, *Nos lectures, principes et indications* (Sin-le-Noble, Nord: Romans-Revue, 1911).

⁴¹ El treball d'Anne-Marie Chartier i Jean Hebrard, *Discursos sobre la lectura: 1880-1980*, és una font d'idees sobre la matèria.

⁴² Una aproximació al món de l'edició catòlica l'ofereixen Solange Hibbs-Lissorgues, “El libro y la edificación”, en: Víctor Infantes, François Lopez, Jean-François Botrel (dir.), *Historia de la edición...*, p.

Les editorials de la família Gili, especialitzades en el llibre catòlic, publiquen un nombre important d'aquests discursos sobre els perills de les males lectures. L'obra del bisbe de Jaca, Antolín López Peláez, *Los daños del libro* (1905), és una de les reflexions més ben argumentades tal com es desprèn del volum d'autoritats i fragments que cita.⁴³ Es tracta d'un crit d'alerta contra la tinta enverinada amb l'esperit irreligiós, herètic i immoral capaç de pervertir i extraviar l'ànima dels fidels. Els remeis per evitar-ho són clars: cal defugir la lectura d'obres escrites per autors impius enemics de la religió cristiana, cal evitar les obres herètiques que ataquen els dogmes de l'Església, però, sobretot, cal allunyar-se d'aquelles obres en què els atacs a les creences i els bons costums es presenten sota formes novel·lesques, ja que per ser més seductores, es presten més a captivar els esperits, abocar-los a les males accions o conduir-los a la revolta i el desordre social.⁴⁴

Abans de fer la dissecció del gènere novel·lesc, Antolín López Peláez condemna les males arts i els danys provocats per les obres impies que s'inspiren en el positivisme materialista, el determinisme, l'evolucionisme, el socialisme o l'anarquisme. Tot seguit, el bisbe s'ocupa, específicament, dels efectes perniciosos de la lectura de novel·les, sabedor que es tracta del gènere més llegit i més popular de tots:

Cuando menos, la excesiva lectura de novelas viene á constituir un como suicidio espiritual, porque no deja lugar al pensamiento propio: quita el amor a la investigación científica, amengua el sentido de lo real, da nocivo predominio á la imaginación sobre las otras facultades anímicas, puebla de inútiles representaciones sensibles el entendimiento, turba con sus imágenes...⁴⁵

Els perills assetgen principalment a les dones, sobre les quals exerceix “imperio y dominio casi irresistible, hipnótico en verdad”.⁴⁶ Un trasbals que es torna més perillós quan la ficció es recrea en les formes de l'amor i en l'exaltació del sexe. Així, quan el bisbe repassa la història del gènere narratiu condemna de forma especial la novel·la romàntica i la novel·la naturalista, a les quals dedica uns capítols especials. La primera atempta contra la moral i els bons costums, però, sobretot qüestiona radicalment l'ordre establert; per la seva banda, la novel·la naturalista, preconitzada per Zola, ataca aquest

650-661; i Juan Carlos Sánchez Illán, “La edición del libro religioso”, en: Jesús A. Martínez Martín (dir.), *Historia de la edición...*, p. 355-372.

⁴³ Antolín López Peláez, *Los daños del libro* (Barcelona: Gustavo Gili, 1905). Un any abans, el bisbe publica una apologia dels drets de l'Església per defensar les bones lectures: Antolín López Peláez, *La censura eclesiástica* (Barcelona: Gustavo Gili, 1904); i uns anys després, una defensa del bon ús de la premsa: Antolín López Peláez, *La cruzada de la buena prensa* (Barcelona: Gustavo Gili, 1908).

⁴⁴ Un camí interessant per valorar la recepció del gènere, a finals del segle XIX, són els capítols dedicats a la lectura en les obres d'educació femenina. Cal agrair a Teresa Miret, directora de la Biblioteca d'Igualada, la descoberta d'aquest itinerari, amb obres com el llibre de Joaquina Balmaseda, *La mujer sensata: educación de sí misma* (Madrid: Imprenta de La Correspondencia, 1882), p. 101-108.

⁴⁵ Antolín López Peláez, *Los daños...*, p. 153.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 147.

ordre mostrant una societat embrutida per la corrupció i el vici, i excitant la voluptuositat i les baixes passions.⁴⁷

Les reflexions del bisbe de Jaca enllacen amb una llarga tradició francesa sobre la matèria, que amplia la seva presència a Barcelona amb la traducció de dues obres: *La elección de una biblioteca: guía de la lectura* (1910), consells per formar una biblioteca personal, signats per Joel de Lyris, pseudònim de Paul Combes, i *Lecturas recomendables* (1908), una tria de llibres per a l'educació dels infants i els joves elaborada pel jesuïta Gerard Decorme.⁴⁸ Tant l'un com l'altre repeteixen arguments similars, uns arguments que Decorme reforça amb una tria de títols que es descriurà més endavant.

El periodista francès Paul Combes delimita el perfil de lectures més adient per a cada tipologia de lector, exemplificant-lo amb algun títol concret. Primer exposa els principis que han d'orientar la tria paterna dels llibres per als nens i nenes fins als 15 anys; a continuació descriu com han de ser la biblioteca de la jove i del jove, ja que “no convienen idénticos libros á los dos sexos”; finalment comenta com han de ser la biblioteca de la dona i les biblioteques professionals. L'obra es tanca amb unes reflexions generals sobre l'interès de crear biblioteques populars i de promoure els hàbits de lectura.

La lectura dels nens i les nenes es recolza, fonamentalment, en els llibres d'història, i especialment en la història sagrada, la història natural, els llibres de viatges i les biografies. Pel que fa a la ficció, cal anar amb molt de compte i “protestar contra la manía de cargar el cerebro infantil, en cuanto empieza su formación, de fábulas y de ficciones”. Per aquest motiu, la lectura de contes i de faules es recomana a partir dels 12 anys, quan el nen ja pot discernir que es tracta de “ingeniosas ficciones; no antes, porque entonces sólo servirán para perturbar su juicio y sus ideas”.⁴⁹

Lo que dijimos de los cuentos de Perrault, queda dicho de las fábulas. Con todo su mérito indiscutible, no deben andar en manos de niños hasta que éstos hayan llegado á edad suficiente para apreciar su significación, ya que no su valor literario; y esto precisamente porque son *fábulas*, porque son *ficciones*, pues ninguna ficción conviene al que no puede darse cuenta de que lo es.⁵⁰

Els contes de Perrault i d'Andersen, les faules, les novel·les de gènere, com el *Robinson*, o alguna adaptació juvenil del *Quijote* es poden donar a llegir entre els 12 i els 15 anys. Una formació sòlida del seny i de la voluntat dels nois joves, a partir dels 15 anys, passa

⁴⁷ “Nada hay más revolucionario y subversivo que la novela romántica con sus incendiarias pinturas de los dolores y miserias de las clases trabajadoras”. Antolín López Peláez, *Los daños...*, p. 190.

⁴⁸ Paul Combes, *La elección de una biblioteca: guía de la lectura* (Barcelona: Herederos de Juan Gili, 1910); Gerard Decorme, *Lecturas recomendables: estudio para la clasificación, desde el punto de vista moral y educativo, de las principales obras de ascética, historia y novela, útiles a la juventud católica* (Barcelona: Luis Gili, 1908). La tradició catòlica francesa té com a referent la figura de l'abad Louis Bethléem, autor del repertori bibliogràfic citat anteriorment, *Romans a lire et romans a proscrire*.

⁴⁹ Paul Combes, *La elección...*, p. 33-34.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 35.

per la lectura d'obres com *El criterio*, de Jaume Balmes, *Las veladas de San Petersburgo*, de Joseph de Maistre o *La ciudad de Dios*, de sant Agustí.

Paul Combes alerta, amb més insistència, dels perills de la ficció quan indica els llibres per a les noies joves:

De literatura no debe leer más que buenos autores –los clásicos– absteniéndose, totalmente de novelas, pues nada hay tan perjudicial al recto criterio y á la salud moral de la joven como las obras de pura imaginación. Las mejores novelas también le dañan, porque son ficciones que hacen perder de vista la vida real y dan pábulo á los *sueños*, que son lo más opuesto á la formación de la mujer.⁵¹

El *Quijote*, el *Telémaco*, de François Fénelon, la *Fabiola*, de Nicholas Patrick Wiseman, els *Mártires*, de François René de Chateaubriand i les novel·les de Walter Scott, són les úniques obres que es poden oferir a les joves entenimentades. Tret d'això, els llibres que els convenen, a elles i a les dones en general, són les obres d'economia domèstica, d'art culinària, llibres d'educació, de bons costums o d'higiene, és a dir, aquelles obres profitoses per complir amb la missió “de esposa, de ama de casa, de madre y de educadora”. Algunes d'aquestes obres són *La vida devota*, de sant Francesc de Sales, *De la educació de las jóvenes*, de François Fénelon o *La mujer*, de Severo Catalina.

La novel·la és un gènere encara molt més vedat per formar part de la biblioteca de la dona, i especialment de la mare de família:

Por lo mismo que la madre, custodio del hogar, tiene que ejercer rigurosa vigilancia sobre lo que en él se lee, no debe ella leer cosa alguna de las que prohibiría á sus hijos: nada frívolo, pues, y por supuesto, ninguna novela, hay que repetir hasta la saciedad que las obras de pura imaginación, aun sin ser inmorales, debilitan el alma y obscurecen las preciosas cualidades de la “mujer casera”, que llenan de alegría y de prosperidad el hogar doméstico.⁵²

En una línia molt semblant a l'exposada fins aquí, el pare Josep Ildefons Gatell, rector de la parròquia de Santa Anna de Barcelona, no deixa de promoure iniciatives a la ciutat. L'any 1892, Mn. Gatell funda l'Obra de Buenas Lecturas, una agrupació de fidels disposada a combatre les “ideas destructoras de toda creencia y toda moral”. L'orientació de l'Obra queda exposada en el seu reglament:

1ª Los que pertenecen á la Obra se comprometen á no favorecer, leer ni retener malas lecturas, ni permitir las á los que estén bajo su autoridad y vigilancia. Entendemos por malas lecturas aquellas que la moral católica califica de tales, teniendo en cuenta para ello el sabio y elevado criterio establecido en las reglas del Índice.⁵³

Els membres de l'Obra es comprometen a impedir la circulació de les males lectures i a difondre els llibres que realment poden il·lustrar el poble. Francesca Bonnemaison i altres dames de la burgesia barcelonina, membres de la Lliga de Senyores Cooperadores

⁵¹ *Ibíd*em, p. 60.

⁵² Paul Combes, *La elección...*, p. 70.

⁵³ *Repertorio de buenas lecturas* (marzo 1899).

de l'Obra, promouran ben aviat la creació de l'Institut de Cultura i Biblioteca Popular per a la Dona.⁵⁴ El *Repertorio de buenas lecturas* (1892-1916?), butlletí mensual de l'Obra destinat a proporcionar lectura sana i piadosa, és una de les tribunes creades per assolir la missió. El mes de maig de 1916, s'hi publica un article dedicat a les "Literatas de salón", dones aficionades a la literatura lleugera, que defugen els clàssics i passen hores i hores abocades en la lectura de les novetats, perdent de vista el món i rendint-se a les emocions:

Al leer aquel cuento, aquella invención, –que esto es siempre una novela– la imaginación de la lectora les presta al libro lo que le faltaba para ser más que un cuento, pues le presta nada menos que las palpitations del pecho más precipitadas a favor de la lectura, la excitación de los nervios, el calor de la sangre, su ternura, sus indignaciones, a veces sus sonrisas, a veces sus lágrimas.⁵⁵

¿Poden aquestes novel·les tenir alguna utilitat? ¿Cal refiar-se d'aquest món de ficció enlloc d'atendre i pensar en la vida real? ¿Es pot sotmetre l'enteniment als somnis novel·lescos? L'article dóna una resposta contundent a les qüestions que planteja:

No: la vida la pinta con colores falsos, o demasiado relumbrones, o cargando el cuadro de sombras; aquello no es la verdad; aquellos son sueños de color de rosa mezclados con otros sueños sobrado negros; para los que navegamos en el mar de la existencia, el cielo de la novela está tan alto que se pierde de vista, o tan bajo que nos ahoga; los horizontes de la vida están o demasiado lejos o demasiado cerca; en aquel mar hay escollos que el piloto de la novela no sabe evitar, mientras que el cristiano tiene el deber de conocerlos y evitarlos; pone a la vista de la lectora abismos que dan vértigos; quizás la empujará por esos abismos y la dejará allí abandonada.⁵⁶

Com es veurà més endavant, el món de la ficció ocupa un lloc destacat en els prestatges de les biblioteques populars, tant pel que fa a les novel·les com als contes i les rondalles infantils que, de fet, acabaran constituint una secció especial dins de l'espai bibliotecari.

Les reflexions catòliques sobre els llibres i la lectura es materialitzen en una sèrie de repertoris bibliogràfics en què es concreten les virtuts i els perills de determinades lectures en una tria de llibres. La croada contra la novel·la, i la ficció en general, té els seus garants més radicals en el teòleg franciscà Amado de C. Burguera y Serrano, autor de *Lecturas nocivas y lecturas útiles*, i en el pare jesuïta Pablo Ladrón de Guevara, autor de *Novelistas malos y buenos*.⁵⁷ Es tracta de dos inventaris on es prescriu un "cànon" de lectures elaborat amb un rigor extrem, tal com és valorat, ja en el moment de la seva publicació, pel religiós Conrado Muiños, membre de l'ordre de Sant Agustí i

⁵⁴ La missió i el fons de la Biblioteca Popular per a la Dona es descriu al capítol segon de la recerca.

⁵⁵ "Literatas de salón de buenas lecturas (mayo 1916), p. 46.

⁵⁶ "Literatas...", p. 47.

⁵⁷ Amado de Cristo Burguera y Serrano, *Lecturas nocivas y lecturas útiles: calificación moral de autores nacionales y extranjeros que han escrito de literatura y catolicismo social* (Valencia: Doménech y Taroncher, 1910); Pablo Ladrón de Guevara, *Novelistas malos y buenos* (Bilbao: El Mensajero del Corazón de Jesús, 1910). El títol de Pablo Ladrón es troba citat a diversos llocs amb els adjectius canviats de lloc: *Novelistas buenos y malos*.

novel·lista.⁵⁸ La seva crítica és ferotge; titlla els autors de “rigidísimos censores del género novelesco” i critica especialment, la incompetència del pare Burguera pel mètode d’elaboració dels continguts, pel pèssim estil de redacció i, sobretot, per la “bibliofobia, por la cual condena de plano géneros literarios enteros, como la poesía y la novela en general”.⁵⁹

El judici sobre Ladrón de Guevara és un xic més benèvol; li reconeix una millor formació lectora, tot i que li retreu igualment, la hostilitat i els atacs personals que dedica a molts autors. Les ressenyes severes i els rampells crítics del pare Ladrón de Guevara s’apliquen a identificar i valorar més de 2.000 novel·listes.⁶⁰ Abans, però, el religiós exposa la finalitat de l’obra, les normes catòliques que guien el seu judici i les qualificacions que es disposa a atorgar d’acord amb les categories següents: “Herético; Irreligioso; Impío; Impío, irreligioso, incrédulo; Blasfemo; Clerófobo, anticlerical; Malo; De malas ideas; Lo deletéreo es malsano; Dañoso; Peligroso; Inmoral; Obsceno, deshonesto, lascivo...; Libre; Obsceno, indecente, cínico; Provocativo; Voluptuoso; Sensual; Apasionado; Peligrosa para jóvenes; Imprudente, temerario; Bueno; Mediano; Pasadero, tolerable; Inofensiva”.

Tot i salvar alguns novel·listes, la “diversitat” de qualificacions dóna a entendre la tendència crítica amb què valora la majoria dels autors, amb ressenyes certament incisives. L’anticlerical i lliurepensador Leopoldo Alas, “se precia de tener por su gran maestro al novelista francés cuyo nombre las gentes decentes no pronuncian, sino con mucha repugnancia”; a Pío Baroja “no le cuadra el nombre de Pío, sino el de impío, clerófobo, deshonesto”, termes semblants als que s’utilitzen en el judici de Vicente Blasco Ibáñez o de Benito Pérez Galdós, a qui, acusa de defensar idees revolucionàries. L’atreu i cínic Gustave Flaubert és autor d’obres amb descripcions “lúbricas, deshonestas”; i un deixeble seu, abocat a l’espiritisme, Guy de Maupassant, es distingeix “por una falta completa de sentido moral y por un pesimismo que lleva la desolación y el desconcierto al alma”. La valoració de l’escriptora Georges Sand mereix un espai singular:

Casada, divorciada, mal acompañada, incrédula, irreligiosa, impía, socialista, perseguidora del matrimonio, defensora del amor libre contra todas las leyes y contra el mismo Dios, muy deshonestas. Se revela furiosa y lanza anatemas contra ciertas leyes fundamentales del orden social.⁶¹

⁵⁸ Conrado Muiños Sáenz, *“Ne quid nimis”*: acerca de buenas y malas lecturas (El Escorial: La Ciudad de Dios, 1912?).

⁵⁹ Conrado Muiños Sáenz, *“Ne quid nimis”*..., p. 8. La crítica de Conrado Muiños no és tan severa pel que fa a la valoració de peces dramàtiques d’Amado de Cristo Burguera y Serrano, *Representaciones escénicas malas, peligrosas y honestas: calificación moral de más de 3.500 comedias, tragedias, dramas, óperas, zarzuelas, sainetes y juguetes cómicos, sobre todo castellanos, antiguos y, muy en especial, modernos y contemporáneos...* (Barcelona: Luis Gili, 1911).

⁶⁰ L’autor precisa la xifra en el subtítol de la segona edició del llibre: *Júzganse más de 2.115 novelistas: 313 Españoles, 100 Hispanoamericanos, 25 Portugueses, 66 Italianos, 1.220 Franceses, 150 Ingleses, 98 Alemanes, 170 Rusos, Belgas, Escandinavos, etc. Las novelas juzgadas son sin número.*

⁶¹ Pablo Ladrón de Guevara, *Novelistas malos...*, p. 391.

L'estil crític de Ladrón de Guevara assoleix un dels seus moments àlgids en la valoració que fa de Friedrich Nietzsche:

Este alemán de la segunda mitad del siglo XIX se las echaba de filósofo, y no faltan quienes por tal le tienen. A nuestro juicio tanto se parece á un filósofo como el vinagre al vino. Sus doctrinas son inmorales, impías y blasfemas. Cualquiera podía ver desde el principio la locura de Nietzsche, pero muchos, ni aún después de verle en una casa de locos y morir loco, se acaban de persuadir de que lo estaba.⁶²

Tot i que se'n salven ben pocs, hi ha alguns novel·listes que es poden llegir: Fernán Caballero, Luis Coloma, Francisco Navarro Villoslada, José M. de Pereda, Manuel Polo y Peyrolón, Emilio Salgari i Jules Verne, Henryk Sienkiewicz, Cristoph von Schmid o Joseph Spillmann, entre d'altres. La tria d'autors coincideix força amb la que proposa Antolín López Peláez a *Los daños del libro*. Dels autors citats, cal esmentar l'èxit popular de títols com *Quo vadis?*, d'Henryk Sienkiewicz o *Pequeñeces*, de Luis Coloma.

Al costat d'aquests repertoris, es publiquen altres guies bibliogràfiques, no tan rigoroses tot i que igualment fidels a l'ortodòxia catòlica; és el cas de les *Lecturas recomendables* del pare jesuïta Gerard Decorme o els catàlegs d'*Obras de amena lectura* de la llibreria Subirana. Gerard Decorme proposa una tria de les obres més adients per a l'educació dels infants i dels joves. Una breu reflexió sobre cada tipologia de llibres acompanya una llarga relació de títols amb indicacions de lectura. L'interès dels autors o dels títols es puntua amb un barem numèric de set xifres: els tres primers valors graduen l'edat aconsellable de lectura, les quatre darreres xifres es reserven per a la consideració moral de l'autor o de l'obra:

- (4) Indica una persona algo formada, ó un libro honesto ó cristiano para ella.
- (5) Obra mundana ó peligrosa.
- (6) Autor ú obra inmoral ó irreligiosa.
- (7) Obra prohibida por la Iglesia.⁶³

La guia de lectura recolza la formació dels joves bàsicament en els llibres instructius, amb una preeminència absoluta dels llibres d'educació religiosa (la història sagrada, els deures dels creients, vides de sants, biografies exemplars, cròniques històriques, etc.). Val a dir que Decorme defensa, amb matisos, la lectura de novel·les, especialment els títols de la "Biblioteca de la infancia" i de la "Biblioteca escogida de la juventud", de la casa Subirana, la "Biblioteca del hogar", de la Tipografía Católica, i la "Biblioteca Perla", de la casa Calleja. Entre d'altres escriptors, destaca les obres de Joseph Spillman, Christoph von Schmid, Jules Verne, Luis Coloma, Fernán Caballero i José M. Pereda. La llista d'escriptors escollits pel pare Decorme coincideix, bàsicament, amb la tria proposada per Ladrón de Guevara.

⁶² *Ibidem*, p. 312.

⁶³ Gerard Decorme, *Lecturas...*, p. 3.

Amb una habilitat retòrica excel·lent, el pare jesuïta deixa entreveure certes virtuts del gènere, valorant el caràcter instructiu i el bon servei que poden fer les novel·les moralitzadores o aquelles que s'inspiren en temes de ciències, viatges o fets històrics. Tot i així, la imaginació novel·lada té els seus límits:

Las novelas de juventud sólo las aconsejaríamos como medicina, recetada por prudente médico, para ayudarle á triunfar de determinados vicios, enderezar ciertos tuertos y animarle á determinados triunfos. *En la edad madura*, compadecemos al hombre y á la mujer que se entretienen en tales lecturas, á no ser que lo necesiten para su carrera literaria, para enterarse á fin de aconsejar y guiar á otros, ó para contrarrestar los efectos de las novelas perniciosas.⁶⁴

El pare Decorme afirma recomanar, exclusivament, llibres bons i recull en un “índex” final els autors exclosos de la tria, valorant-los d'acord amb la puntuació citada. Els poetes i novel·listes classificats amb un (6), com a autors d'una obra immoral o irreligiosa, són entre d'altres: Leopoldo Alas, Edmundo d'Amicis, Víctor Balaguer, Barbey d'Aureville, Joaquim M. Bartrina, Jacinto Benavente, Vicente Blasco Ibáñez, Paul Bourget, Ramón de Campoamor, Rubén Darío, Joaquin Dicenta, Eça de Queiroz, Anatole France, Théophile Gautier, Pompeu Gener, Ramón Gómez de la Serna, Ignasi Iglésias, Paul de Kock, Eduardo Marquina, Octave Mirbeau, Armando Palacio Valdés, Emilia Pardo Bazán, Benito Pérez Galdós, Robert Robert, Miguel de Unamuno o Juan Valera.

Els poetes i novel·listes classificats amb un (7), com a autors d'una obra prohibida per l'Església, són: Gabriele D'Annunzio, Wenceslao Ayguals de Izco, Honoré de Balzac, Benjamin Constant, Alexandre Dumas, pare i fill, Alfonso Esquirós, Gustave Flaubert, Víctor Hugo, Jean-Jacques Rousseau, Eugène Sué, Ceferino Tressera, Voltaire i Émile Zola. Aquesta última llista d'autors enllaça amb l'*Index librorum prohibitorum*, l'inventari d'autors i títols prohibits per l'Església. L'edició de l'*Index* de l'any 1917, publicada pocs abans de la inauguració de les biblioteques populars, inclou a més dels noms citats, les obres d'alguns autors que interessa considerar de forma especial, atès el paper que juguen en la identificació de certes tendències ideològiques; és el cas dels assaigs del filòsof francès Henri Bergson, els tractats de geologia i zoologia del catedràtic de la Universitat de Barcelona Odón de Buen, el curs de filosofia positiva d'August Comte, un bon nombre de títols de René Descartes i d'Ernest Renan, Heinrich Heine, l'obra completa de Maurice Maeterlinck, de P.-J. Proudhon i de Georges Sand, i el poema dramàtic de Frederic Soler, *Judas de Keriot*.⁶⁵

Els catàlegs de la Llibreria Subirana dedicats a les *Obras de amena lectura* poden orientar una mica més sobre el perfil d'una tria de llibres compromesa amb els valors

⁶⁴ *Ibidem*, p. 107.

⁶⁵ L'edició en castellà més propera a la inauguració de les biblioteques correspon al *Índice de los libros prohibidos, revisado y publicado por orden de su Santidad el Papa Pio XI* (Roma: Imprenta Poliglota Vaticana, 1930). Les primeres pàgines recullen les normes del dret canònic que regulen la tria dels llibres prohibits. L'edició en llatí publicada poc abans de la inauguració de les primeres biblioteques populars inclou pràcticament els mateixos autors, *Index librorum prohibitorum* (Romae: Typis Polyglottis Vaticanis, 1917).

cristians. Les col·leccions instructives o de divulgació científica tenen un espai en el catàleg, però el gruix de la tria se centra en les obres de creació literària. Es recomana la “Biblioteca del Apostolado de la Prensa”, amb unes obres escollides per aturar la “propaganda de la literatura corruptora, que tantas almas jóvenes ha pervertido”; o dues col·leccions de l’Editorial Ibérica: “Cien novelas”, amb títols de Wilkie Collins i Arthur C. Doyle, i “Los grandes autores”, dedicada als clàssics de la literatura. També s’hi reserva un espai per a la “Biblioteca del hogar”, promoguda per la Tipografia Católica, i les obres completes de Jules Verne i d’Emilio Salgari.⁶⁶ A tall de resum final, cal citar entre els autors contemporanis més recomanats en els catàlegs de la casa Subirana, alguns dels noms que ja han aparegut en les tries comentades fins ara: Walter Scott, Henryk Sienkiewicz, Nicholas Patrick Wiseman, Francisco Navarro Villoslada, Joseph Spillmann, Pedro Antonio de Alarcón, Luis Coloma, Fernán Caballero i José M. de Pereda.

Fins aquí s’han descrit algunes de les guies de lectura proposades des de les instàncies catòliques. L’itinerari mostra l’interès en promoure un cànon d’autoritats, com el que s’acaba de citar, i uns camps temàtics específics: els llibres sagrats, les vides de sants, els llibres de bons costums, els relats de viatges i les narracions edificants. Al llarg d’aquest itinerari de lectures, s’ha insistit de forma especial en la novel·la, ja que es tracta del gènere més popular de l’època i, a més, en el marc de la cultura catalana, té una significació especial, arran de la polèmica que es genera al voltant de la poca presència de la narrativa en l’àmbit literari català. Caldrà veure més endavant, fins a quin punt aquestes guies de lectura influeixen en la tria del fons de les biblioteques populars. De fet, el catàleg d’un centre important de Barcelona, com és l’Institut de Cultura i Biblioteca Popular per a la Dona, s’ajusta força a la proposta de lectura dibuixada.⁶⁷

5.3.2 El cànon de lectura de les tradicions progressistes

Les propostes bibliogràfiques estudiades fins aquí no són les úniques guies de lectura que es publiquen durant aquests anys. De la mateixa manera que s’ha identificat un ordre de la lectura catòlic, es pot delimitar un “cànon” específic de la tradició republicana i progressista a través d’altres guies.⁶⁸ La intel·lectualitat regeneracionista i els moviments compromesos amb els sectors obrers comparteixen una tradició i unes lectures en les quals s’identifiquen, amb més o menys matisos, diversos grups socials.⁶⁹

⁶⁶ *Catálogo de obras de amena lectura: 1922*, p. 2.

⁶⁷ La composició temàtica i els autors més destacats del catàleg de la biblioteca, tal com s’exposa en el capítol segon de la recerca, així ho confirmen.

⁶⁸ El terme “ordre” utilitzat per identificar les formes i les autoritats en què es reconeix una tradició cultural es pren de l’aparell conceptual utilitzat en la producció de Roger Chartier.

⁶⁹ Els itineraris de lectura de les tradicions culturals socialista i anarquista han estat estudiats per José Carlos Mainer, “Notas sobre la lectura obrera en España (1890-1930)”, en: José Carlos Mainer, *La doma de la Quimera* (Madrid: Vervuert, 2004) p. 17-82. El treball és molt enriquidor, tant pel contingut com

L'historiador Rafael Altamira és l'autor d'una de les tries bibliogràfiques més representatives en aquesta línia. L'any 1914, reuneix un seguit de treballs publicats en diverses tribunes, en el volum *Cuestiones obreras*. Un dels capítols de l'obra està dedicat a las "Lecturas y bibliotecas para obreros"; es tracta d'una tria de llibres redactada a petició dels seus alumnes, obrers dels cursos populars d'extensió universitària, que volen ampliar les lectures.⁷⁰ Al llarg d'una cinquantena de pàgines, el catedràtic repassa les col·leccions i les editorials de referència de l'època, en destaca els autors i títols més representatius, tenint molt en compte els lectors als quals s'adreça, i reflexiona sobre la importància de la lectura i de les biblioteques per als obrers.

La proposta bibliogràfica de Rafael Altamira recull nombroses sèries d'interès general, ara bé, la tria es decanta per col·leccions dirigides específicament a la lectura obrera. La valoració que fa d'unes i altres identifica l'interès una part de la producció editorial i, específicament, les propostes d'alguns segells compromesos amb l'ideari progressista. Entre les biblioteques enciclopèdiques de caràcter elemental i divulgatiu, es recomanen els manuals de Gustavo Gili i de la casa Soler, així com la sèrie de "Cartillas científicas" de l'editorial nord-americana Appleton. Al costat d'aquestes biblioteques generals, destria les obres d'unes col·leccions especialitzades, no indicades específicament per als obrers, però que contenen alguns títols de fàcil lectura, com és el cas de la "Biblioteca económica filosófica", d'Antonio Zozaya.

En aquesta línia, el catedràtic dedica un espai important a comentar l'interès de la "Biblioteca sociológica internacional", de la casa Henrich y C^a, dirigida per Santiago Valentí Camp, no sense avisar de l'alt nivell cultural de la col·lecció. Tot i reconèixer el poc servei que els volums faran al gran públic, valora l'esforç de l'editorial per oferir a bon preu un seguit de títols que atrauran a "numerosos proletarios intelectuales".⁷¹ La col·lecció compleix, segons Altamira, amb la missió de difondre els treballs de les autoritats intel·lectuals del moment: *Filosofía y sociología*, de Francisco Giner de los Ríos, *La esencia del cristianismo*, de Adolf von Harnack, o l'estudi de Gumersindo de Azcárate, *Concepto de la sociología y un estudio sobre los deberes de la riqueza*. La relació d'autors s'amplia amb els noms de Napoleone Colajanni, Thomas Carlyle, Pedro Dorado, Gustav Schmöller, Ellen Key i Harold Höffding. El comentari de la sèrie es tanca amb una valoració general, prou explícita per ella mateixa:

¡Qué lluvia de ideas sobre nuestro público, más necesitado que ningún otro de ser sacudido por el pensamiento moderno, no para que lo siga servilmente, sino para

per la metodologia emprada. Mainer estudia els catàlegs d'editorials compromeses ideològicament amb els sectors obrers (Henrich y C^a, Maucci, F. Sempere, etc.), analitza les ressenyes publicades en revistes i fa una lectura del fons d'algunes biblioteques obreres. L'estudi dels catàlegs d'aquestes biblioteques és valorat per ell com una peça clau per reconstruir les tendències de lectura de l'època.

⁷⁰ Rafael Altamira, "Lecturas y bibliotecas para obreros", en: Rafael Altamira, *Cuestiones obreras* (Valencia: Prometeo, 1914), p. 47-99.

⁷¹ Rafael Altamira, "Lecturas y bibliotecas...", p. 59.

que, fecundado por él, llegue á crear por sí propio, de un modo original, cuya dirección ni puede ni debe prejuzgarse.⁷²

La llista de col·leccions generals recomanades inclou la “Biblioteca popular de L’Avenç”, “una de las manifestaciones más interesantes del renacimiento intelectual de Cataluña”, i altres sèries d’interès de les cases Granada y C^a, Sopena i Maucci.⁷³ Però, l’atenció de Rafael Altamira se centra ràpidament en el fons de la casa Sempere, en què predominen “los escritores científicos”. El catàleg de Francisco Sempere, que a partir de 1914 passa a formar part de la nova editorial Prometeo, sota la direcció de Vicente Blasco Ibáñez, reuneix alguns dels autors i de les obres més representatives i admirades per la tradició republicana, obrera i popular: *La conquista del pan*, de P’otr A. Kropotkin; *La barraca y Sangre y arena*, de Vicente Blasco Ibáñez o *Evolución y revolución*, d’Elisée Reclus. A més d’aquests autors, el catàleg reserva un espai privilegiat per altres figures de renom reivindicades des dels sectors progressistes com ara Mikhaïl Bakunin, Gabriele D’Annunzio, Charles Darwin, Friedrich Engels, Gustave Flaubert, Anatole France, Maksim Gor’kij, Ernest Haeckel, Henry George, Henrik Joan Ibsen, Ernest Renan, Herbert Spencer, Voltaire o Émile Zola.⁷⁴

La tria de títols instructius de Rafael Altamira es tanca amb la recomanació d’algunes obres que no formen part de cap col·lecció especial, com ara el *Compendio de historia de la civilización*, de Charles Seignobos; la *Iniciación al estudio de la historia*, de Rafael Ballester; o el *Alcoholismo*, de Arturo Buylla. Una nota final, serveix per constatar l’existència d’uns buits significatius en el mercat editorial, on hi manquen títols relatius a la geografia d’Espanya o a la història de la música espanyola i general.

Després dels llibres instructius, arriba el torn de la creació literària: “El obrero necesita leer buenas novelas, buenos dramas y poesías”. Ara bé, l’empresa es presenta francament complicada: “Una lista de esta clase es muy difícil de hacer, porque hay que tener en cuenta muchas y muy variadas condiciones en la literatura recomendable á los obreros, quienes se hallan por lo común, en un caso igual al de los niños que inician su cultura”. La proposta de Rafael Altamira és la següent:

El *Quijote* de los niños; *Robinson Crusoe*; *Episodios nacionales*, de Pérez Galdós, y algunas de sus primeras novelas; *Cuentos populares*, de Fernán Caballero (escogidos, porque los hay muy ñoños); *Escenas matritenses*, de Mesonero Romanos; *Cuentos para niños*, *Páginas rusas* (0’50 pesetas), trozos de *La guerra y la paz* y de *Resurrección*, etc., de Tolstoi; *Cuentos*, de Daudet (edición Jubera);

⁷² *Ibidem*, p. 58.

⁷³ L’editorial Maucci, especialitzada en edicions econòmiques, assoleix un creixement molt important durant la primera dècada del segle, fet que li permet adquirir els fons de la “Biblioteca arte y letras”, les col·leccions d’Eduard Domènech o d’Henrich y C^a. La “Biblioteca sociològica” de la casa Henrich complementa el fons de Maucci dedicat als teòrics de l’anarquisme i altres autors reivindicats des de posicions progressistes, com ara Émile Zola, Guy de Maupassant, Lev Tolstoi, Elisée Reclus, Ernest Renan o Jean Jaurès. Altres sèries remarcables de la casa Maucci són la col·lecció “Libros cabalísticos”, amb títols com *Magnetismo*, *hipnotismo*, *sugestión y espiritismo*, i l’*Enciclopedia médico-popular*, dedicada a la higiene sexual. La casa Maucci distribuirà també les Publicaciones de la Escuela Moderna. Editorial Maucci, *Catálogo de la Casa Editorial Maucci: 1908* (Barcelona: Maucci, 1908).

⁷⁴ Prometeo, Sociedad editorial, *Catálogo de obras* (Valencia: Prometeo, 1915?).

Corazón, Cuentos y El tranvía (una peseta), de Amicis; *Aventuras maravillosas*, de Poe (0'50 pesetas); *Cuentos*, de Dickens (0'50); *La Revolución francesa contada por un aldeano*, *Historia de un hombre de pueblo*, *El abuelo Lebigre*, *La Cantinera*, *Federico el Guardabosque y Cuentos*, de Erckmann Chatrian; algunos *Croquis americanos* (costumbres obreras), de Bret-Harte; *Cuentos* escogidos de Andersen y de Perrault (0'50); *Mis amores* (cuentos), de T. Coelho; las obras de Julio Verne; *Viajes*, de Marco Polo (0'50), y algunos otros libros de este mismo género; cuentos escogidos de Palacio Valdés (verbigracia, *Chucho ó Solo*, que son el mismo), Zahonero, Blasco Ibáñez, Oller, Pereda (de las *Escenas montañosas*), Palma (de las *Tradiciones peruanas*), Goethe (los publicados por la *Bibliothèque populaire*, de París, que debían traducirse), Auerbach, Sterne y otros muchos que sería fácil reunir en colecciones baratas. De Zola podrían escogerse algunos pasajes de varias novelas (no de todas) y algunos cuentos (de los menos libres), y lo mismo digo de Maupassant, quien en la mayoría de sus escritos es demasiado *mundano* y culto para que puedan convenir, ni aún interesar, á los lectores de quienes trato.⁷⁵

La dificultat, segons Altamira, és encara més gran pel que fa a la tria de la poesia, gènere més elevat i “superpopular” que la prosa. Fet pel qual un bon camí, seria aquell que s’inicia en les cançons populars, i continua pels escriptors que “por su sencillez, por su realismo ó por el fondo democrático de sus ideas, más se han acercado al pueblo; verbigracia: Ruiz Aguilera entre los españoles y Víctor Hugo entre los franceses”.⁷⁶ Una ruta que finalment conduiria als clàssics, talment com en la tria dels llibres de teatre, tot i que reconeix com és de difícil que aquests puguin atreure al lector popular. El catedràtic tanca l’apartat literari recomanant una llarga llista de col·leccions populars, entre les quals consten “Las obras maestras al alcance de los niños”, de la casa Araluce, la “Biblioteca universal”, de la casa Hernando, o la “Colección Diamante”, de la Librería Española de Antonio López. A la tria, no hi falta la novel·la de quiosc, representada per *La novela ilustrada* i *La novela de ahora*; com tampoc hi falten els “Clásicos castellanos”, de les Ediciones de “La Lectura”, o la “Biblioteca clásica”, de la casa Hernando.

L’espai dedicat a la creació literària podria fer pensar que Rafael Altamira trenca amb el menysteniment generalitzat que els sectors progressistes expressen pel gènere narratiu. Tanmateix l’última part de l’article contradiu aquesta interpretació:

Sin parecerme mal, como ya he dicho, que se lea mucha literatura –la función educativa del arte es incontrovertible y sólo los espíritus ligeros, aunque parezcan *científicos*, pueden menospreciarla–, es indudable que conviene inclinar á los obreros á que lean con más frecuencia libros de otro carácter. Para ello es preciso irles mostrando la utilidad de esos libros [...] y hay también que escogerles esos libros, publicando listas depuradas (si fuera posible incluso un boletín bibliográfico con el tipo excelente del que se publica en París con destino especial á las Bibliotecas populares, para lo cual podría acudirse á la federación de todas las que existen en España), aconsejando á los lectores, graduándoles el alimento y evitando que se aburran con autores oscuros, difíciles de entender ó desmañados en la exposición.⁷⁷

⁷⁵ Rafael Altamira, “Lecturas y bibliotecas...”, p. 69-70

⁷⁶ *Ibidem*, p. 71.

⁷⁷ Rafael Altamira, “Lecturas y bibliotecas...”, p. 95.

L'article de Rafael Altamira es tanca amb unes reflexions generals sobre la importància de la lectura i com afavorir-ne l'extensió, atorgant un protagonisme destacat a les biblioteques populars, tot i que deixant clar que el paper principal li correspon a l'escola.

El menysteniment generalitzat de la lectura recreativa evidencia que va servir de ben poc la defensa aferrissada del lector de novel·les empesa, entre d'altres, pel crític literari Juan Sardá.⁷⁸ El crític lloarà la conveniència social de la lectura de novel·les, per millorar les habilitats expressives, però sobretot n'exaltarà les virtuts com a itinerari de saviesa i d'experiència vitals, al casar l'art amb la veritat:

Fiel trasunto de la vida que nos rodea, nada escapa al ojo avizor de la novela tal cual la sueña y realiza el arte contemporáneo. Es psicología, fisiología, ciencia; sólo que en vez de difuminarse en las tintas vagas de la abstracción se concreta y personaliza en el caso, en el episodio.⁷⁹

Determinats sectors obrers comparteixen un imaginari i s'identifiquen amb una tradició literària; ara bé, l'aposta és clara, cal prioritzar la lectura instructiva i la lectura ideològica, compromesa amb els valors republicans i progressistes. Ambdós itineraris deriven en la formació d'un cànon d'autoritats on no hi falten gairebé mai, en el camp literari, els noms de Víctor Hugo o de William Morris, d'Émile Zola o d'Anatole France; no hi falten tampoc Pío Baroja, Benito Pérez Galdós o Vicente Blasco Ibáñez, Felipe Trigo, Eduardo Marquina o Vargas Vila; ni els escriptors catalans Frederic Soler, Àngel Guimerà o Ignasi Iglésias. La proposta narrativa es complementa amb una lectura instructiva o ideològica, on ocupen un lloc privilegiat Voltaire i els enciclopedistes francesos, el geògraf Elissée Reclus, els polítics Jean Jaurés o P'otr A. Kropotkin, Joaquin Costa, Ramiro de Maeztu o Anselmo Lorenzo, Gabriel Alomar, Pere Coromines, Jaume Brossa o Pompeu Gener.⁸⁰

Justament, el crític literari Pompeu Gener, des d'un posicionament anarquista, rebutja molts d'aquests itineraris de forma contundent, en l'obra *Literaturas malsanas: estudios de patología literaria contemporanea*.⁸¹ L'assaig, publicat l'any 1894, fa un diagnòstic

⁷⁸ Juan Sardá, "La lectura de novelas", *La vanguardia* (25 de desembre de 1888). L'article s'incorpora a l'antologia de textos de Juan Sardá, *Obras escogidas de Juan Sardá: serie castellana, 1* (Barcelona: Librería de Francisco Puig y Alfonso, 1914), p. 41-49.

⁷⁹ *Ibidem*, p. 48.

⁸⁰ José Carlos Mainer, "Notas sobre la lectura obrera...", p. 17-82. Per aprofundir en l'estudi del cànon anarquista són imprescindibles les obres de José Álvarez Junco, *La ideología política del anarquismo español (1868-1910)* (Madrid: Siglo XXI, 1976); Lily Litvak, *Musa libertaria: arte, literatura y vida cultural del anarquismo español (1880-1913)* (Madrid: Fundación de Estudios Libertarios Anselmo Lorenzo, 2001). Una síntesi més bàsica, tot i que menys sistemàtica, sobre els referents culturals de l'anarquisme català l'ha escrita Ferran Aisa-Pàmols, *La cultura anarquista a Catalunya* (Barcelona: Edicions de 1984, 2006). La implantació de les cultures socialista i comunista a Catalunya és testimonial durant les dues primeres dècades del segle XX, i no es consolidaran plenament fins al període republicà. Ricard Vinyes i Ribes, *La presència ignorada: la cultura comunista a Catalunya (1840-1931)* (Barcelona: Edicions 62, 1989).

⁸¹ Pompeu Gener i Babot, *Literaturas malsanas: estudios de patología literaria contemporanea* (Madrid: Librería de Fernando Fé, 1894). Pompeu Gener enllaça amb un estudi de referència de l'època de Max Nordau, publicat l'any 1893 i traduït al castellà amb el títol: *Degeneración* (Madrid: A. Marzo, 1902).

de les malalties literàries de la fi de segle i prescriu el tractament per combatre el naturalisme de Zola, el decadentisme dels autors simbolistes, el pessimisme germànic o el nihilisme rus encapçalat per Dostoievskij. El remei el dona Pompeu Gener en una altra obra: *Amigos y maestros*, un reconeixement al mestratge d'un bon nombre de literats i pensadors moderns, com ara Paul Bourget, Ernest Renan, Émile Littré, Víctor Hugo, Joaquim M. Bartrina o Vargas Vila:

La verdad se anuncia hoy imponente. Darwin y Spencer con las leyes de la evolución dictan la ley. Taine y Renan que anuncian la supremacía de la Vida y la *aristarquia* de la inteligencia se imponen. Guyot protestando de los pesimismos con su teoría de la Vida intensiva y extensiva, Carlyle con su culto á los Héroes, Emerson con sus representantes de la Humanidad, Nietzsche con los Superhombres, é Ibsen pronunciándose contra las decisiones de las mayorías en el sufragio universal, con la igualdad de voto, vienen á dar, por convergencia, la doctrina que ha de reinar en el siglo XX.⁸²

Val la pena reprendre ara l'enquesta promoguda per l'Ateneu Enciclopèdic Popular que es comenta en el capítol dedicat a les biblioteques creades amb anterioritat al Projecte de la Mancomunitat. L'Ateneu proposa una tria de llibres per a la formació espiritual i cultural de la joventut obrera en què deixant de banda els clàssics, no haurien de faltar: *Resurrecció*, de Lev Tolstoi; *L'origen de les espècies*, de Charles Darwin; *El capital*, de Karl Marx; *La vida de les abelles*, de Maurice Maeterlinck; *Els herois*, de Thomas Carlyle i *L'home i la terra*, d'Elisée Reclus.⁸³

L'Ateneu Enciclopèdic Popular acull, entre 1910 i 1912, l'Escola Horaciana de Pau Vila, creada l'any 1905. El jove mestre, justament, és l'autor d'un opuscle pedagògic publicat l'any 1912 on es donen orientacions per escollir els jocs, joguines i llibres que més convenen als infants: *Què els portaran, els reis, als nostres fills?*⁸⁴ Pau Vila recomana els llibres més adients per a cada edat, des del "llibre d'estampes" i les rondalles, per als més petits, passant pels contes d'Andersen i altres reculls folklòrics, fins arribar a les "obres enfortidores, obres heroiques" per formar l'esperit i la voluntat dels joves. El *Robinson Crusoe*, les novel·les de Jules Verne o *El libro de las tierras vírgenes*, de Rudyard Kipling són un bon model de lectura per als nois, mentre que a les noies els escauen millor els contes de Daudet i de Dickens, o els *Cuadros de la guerra*, de Concepción Arenal. Així dons, per al mestre, les rondalles i les narracions, el món de la ficció, era un bon regal per als infants i els joves.

La majoria dels fulls de ruta bibliogràfics de la tradició cultural republicana o anarquista acullen també alguns camps temàtics d'una transcendència especial per a l'època, com

⁸² Pompeu Gener i Babot, *Amigos y maestros: contribución al estudio del espíritu humano a fines del siglo XIX* (Barcelona: Maucci, 1915), p. 342-343.

⁸³ Les línies mestres de la biblioteca de l'Ateneu Enciclopèdic s'han exposat al capítol segon de la recerca.

⁸⁴ Pau Vila, *Què els portaran, els reis, als nostres fills?* (Barcelona: Tipografia L'Avenç, 1912). L'any 1923, Pau Vila reedita el fulletó. Sota el títol "Assaig pedagògic de bibliografia infantil catalana" presenta un recull de 99 títols escrits en català ordenats en quatre grans seccions: Iniciació a la lectura (4 títols); Literatura (prosa i poesia) (38); Periòdics (4) i Cultura general (Llengua catalana, Biografies, Viatges, Excursionisme, Història, Geografia, Ciències vàries, Per les noies, Varis) (53 títols).

són el laïcisme, l'anticlericalisme o els temes d'educació sexual. En el camp de les ciències, tenen un paper destacat els llibres d'astronomia de Camille Flammarion, i les obres de la tradició positivista i evolucionista, amb Auguste Comte, Ernst Haeckel i Charles Darwin al capdavant. Pel que fa al debat religiós, Ernest Renan i Adolf von Harnack ocupen una posició central. I, respecte a la teoria i la pràctica de la vida sexual, es recomanen títols tan significatius com ara: *Hacia la unión libre*, d'Alfred Naquet, les obres d'educació sexual de Jean Marestan, o *El amor libre*, de Carlos Albert.⁸⁵

5.3.3 El cànon orsià

El recorregut bibliogràfic es tanca amb la descripció d'una guia de lectura molt especial: el *Glosari*, de Xènius. En cert sentit, el *Glosari* exerceix una funció similar als repertoris citats fins ara, ja que el "cànon" orsià, d'obres i d'autors, pauta les claus de lectura i és un referent del moviment cultural hegemònic de l'època.⁸⁶ En aquest sentit, té un interès especial el cicle de gloses aparegudes al llarg de 1918 sota el títol de "La Vall de Josafat". Una sèrie publicada, justament, durant el període en què el Pentarca està ocupat en la formació del fons de les biblioteques populars, tal vegada el repertori bibliogràfic més compromès de tots.

En les gloses publicades entre el 2 de gener de 1918 i el 6 de febrer de 1919, Xènius abandona el comentari quotidià de les "palpitacions del temps", i es dedica a oferir una semblança intel·lectual o un judici, terme més propi de la Vall de Josafat, sobre figures cabdals de la tradició cultural. Enlloc d'eleva l'anècdota a categoria, Xènius converteix les lliçons individuals en models ideals, que en la seva complementarietat ofereixen una visió global del món.⁸⁷ Josep Murgades clou l'estudi introductori de l'edició de *La Vall de Josafat*, fent una valoració de la sèrie molt productiva per a la recerca, quan afirma que la intenció de Xènius era:

[...] constituir una proposta, no menys sincera que valenta, d'articular explícitament, tot servint-se de noms personals i sense dubtar a prendre-hi partit, la tradició cultural que l'autor reconeix com a seva, a efectes d'afirmació i de negació, i a través de la qual, en virtut de l'imperatiu ètic que emana de la seva condició d'intel·lectual en actiu, ell es creu en el deure d'orientar-se i situar-se.

Potser es pugui afegir que, en la condició de responsable de la tria del fons de les biblioteques populars, es troba, a més, en el deure d'orientar el lectors. En bona mesura,

⁸⁵ José Carlos Mainer aprofundeix en aquesta línia en l'estudi: "Notas sobre la lectura obrera...", p. 74-75.

⁸⁶ Les gloses "bibliotecàries" d'Eugeni d'Ors han estat recopilades per Mònica Baró i Llambias, Teresa Mañà Terré, "Eugeni d'Ors i les biblioteques: una aproximació a partir del *Glosari*", *BiD*, núm. 12 (juny 2004), < <http://www.ub.es/bid/12baro.htm> >.

⁸⁷ La Vall de Josafat, també anomenada la Vall de la Decisió, és l'indret on, segons el profeta Joel, Déu pronunciarà el judici final. Xènius ja havia utilitzat la imatge en una glosa anterior, "La Vall del Josafat" (6-X-1906), escrita per celebrar l'exposició de llibres catalans organitzada en el marc del I Congrés Internacional de la Llengua Catalana. Josep Murgades apunta el sentit de la sèrie en l'estudi introductori del volum d'Eugeni d'Ors, *La Vall de Josafat* (Barcelona: Edicions dels Quaderns Crema, 1987).

els judicis orsians, a *La Vall de Josafat* i al llarg de tot el *Glosari*, poden oferir algunes claus d'interpretació i establir certes correspondències amb el fons destinat a les biblioteques populars. La reivindicació permanent de Ramon Llull, els elogis a l'excel·lència intel·lectual del matemàtic francès Henri Poincaré o la ridiculització constant de Vicente Blasco Ibáñez, s'hauran de tenir presents a l'hora d'interpretar la proposta de lectura elaborada per Eugeni d'Ors.

El directors del sistema bibliotecari preparen la tria dels llibres destinats als prestatges de les biblioteques populars, un espai on cada veu pronuncia el seu discurs i defensa el seu lloc. Xènius compara, en diverses gloses, els llibres d'una biblioteca amb els bojos d'un manicomi. És el cas de la glosa "Retorn a la biblioteca", de l'any 1908:

Biblioteca: món. –Món, sense unitat– ¿A què s'assembla més una biblioteca nodrida? A un manicomi. Els llibres, com els bojos, s'ignoren l'un a l'altre, fins estant de costat. Cadascú raconta llargament la seva pròpia cabòria.

Quan venen nous llibres, els que ja ocupen son lloc en la biblioteca semblen pendre, per alguns dies, una posa d'hostilitat... Se diria que els últims arribats han d'omplir, durant un període, funcions de postulació, arrosegant-se per les taules, per les butxaques, pels mobles i llocs més diversos, abans de trobar una plaça convenient, en l'hostal d'un prestatge de llibreria... Cal que els ja instalats s'apretin, se molestin, per a fer lloc a l'intrús... Però a l'endemà ja és un d'ells, ja és com ells. Ja l'ignoren, atent cadascú a la seva cabòria només.⁸⁸

Uns anys després, Xènius fa una comparació similar a la glosa "Monòlegs":

Una llibreria, segons com, té alguna cosa de manicomi. Cada llibre diu sa taleia i ignora l'altre, àdhuc el veí.[...]

Jo estic content de no haver escrit potser una pàgina on s'hi traspuï el capficament d'un home solitari, el soliloqui del llibre de biblioteca cent cops semblant al soliloqui de boig de manicomi. Sinó que he volgut sempre mantenir com un diàleg, entaulat amb tota figura que en passar ha fet un signe i que ha rebut en correspondència un signe amic.⁸⁹

La imatge és molt adient per prologar l'estudi del fons de les biblioteques que s'ha d'emprendre tot seguit. De fet, el propòsit de la recerca és demostrar ben bé el contrari: la unitat de la Biblioteca/Món. Per a fer-ho, caldrà veure com els llibres parlen entre ells, escoltar quins diàlegs estableixen i deixar constància dels debats impossibles, en el cas de constatar certes absències en els prestatges de les biblioteques. La descripció del mercat editorial i les guies de lectura estudiades al llarg del capítol delimiten, en certa mesura, els diàlegs possibles entre els llibres, i a la vegada, els diàlegs amb els lectors.

⁸⁸ Eugeni d'Ors, "Retorn a la biblioteca" (16-XII-1908).

⁸⁹ Eugeni d'Ors, "Monòlegs" (3-VIII-1915).